

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет правничих наук
Кафедра кримінального та кримінального процесуального права

Магістерська робота
освітній ступінь – магістр

на тему: **«ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЗА
КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ»**

Виконала: студентка магістерської програми,
спеціальності 081 «Право»

Ліпська Наталія Володимирівна

Науковий керівник: Горох Олексій Петрович,
доктор юридичних наук, доцент

Рецензент: Нерсесян Армен Сабірович,
кандидат юридичних наук, доцент

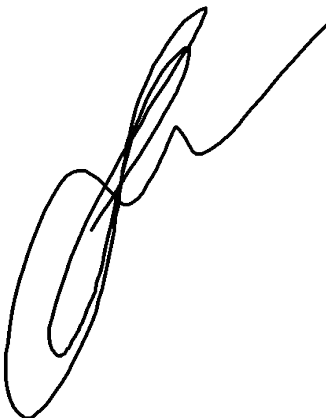
Магістерська робота захищена з оцінкою:

_____

Секретар ЕК _____

«__» _____ 2020 р.

Київ-2020

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень і скорочень	3
Вступ	4
Розділ 1 Кримінальна відповідальність юридичних осіб у міжнародному праві та праві зарубіжних країн.....	8
1.1. Поняття юридичної особи як суб'єкта злочину.....	8
1.2. Підстави кримінальної відповідальності юридичних осіб. Питання встановлення вини юридичної особи.....	13
1.3. Види заходів кримінально-правового впливу, що застосовуються до юридичних осіб за зарубіжним законодавством.....	19
Розділ 2 Кримінальна відповідальність юридичних осіб за правом України	26
2.1. Становлення інституту квазікримінальної відповідальності юридичних осіб в Україні	26
2.2. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб: поняття та підстави застосування.....	31
2.3. Види заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб	41
Розділ 3 Теоретична модель інституту відповідальності юридичних осіб за кримінальним правом в новому Кримінальному кодексі України.....	53
3.1. Аналіз недоліків законодавчого регулювання та пропозиції щодо вдосконалення інституту квазікримінальної відповідальності юридичних осіб в новому Кримінальному кодексі України.....	53
3.2. Перспективи встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб в новому Кримінальному кодексі України.....	61
Висновки	69
Список використаних джерел.....	75

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ І СКОРОЧЕНЬ

GRECO	Група держав проти корупції (англ. <i>Group of States against Corruption</i>)
КК України	Кримінальний кодекс України
КПК України	Кримінальний процесуальний кодекс України

ВСТУП

Актуальність дослідження. 23 травня 2013 року було прийнято Закон України № 314-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб», яким КК України було доповнено Розділом XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб». Положення зазначеного розділу свідчать про здійснення чергової спроби українського законодавця запровадити в Україні кримінальну відповідальність юридичних осіб, цього разу – шляхом доповнення КК України заходами кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Незважаючи на те, що з моменту набрання чинності зазначеним законом, яке відбулося 27 квітня 2014 року, пройшло вже більше шести років, в науці українського кримінального права досі немає єдності щодо розуміння правової природи заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, необхідності їх застосування та і взагалі впровадження в Україні відповідальності юридичних осіб за кримінальним правом в будь-якому з її проявів. В той же час, інститут відповідальності юридичних осіб за кримінальним правом вже давно відомий країнам англосаксонської правової сім'ї, а також більшості країн романо-германської правової сім'ї. В Україні ж, інститут відповідальності юридичних осіб за кримінальним правом у вигляді заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб загалом показав свою неефективність: за даними Єдиного державного реєстру судових рішень, станом на дату написання даного дослідження, лише до двох юридичних осіб було застосовано заходи кримінально-правового характеру. Таким чином, залишаються актуальними питання щодо доцільності існування даного інституту в українському кримінальному праві, перспектив його розвитку та вдосконалення та, врешті-решт, встановлення в Україні повної кримінальної відповідальності юридичних осіб.

Огляд літератури по темі. З даної теми були захищені дисертаційні дослідження українських правників О.О. Михайлова, О.Ф. Пасеки та О.П. Проворотова. Концептуальні питання кримінальної відповідальності юридичних осіб також були висвітлені в працях наступних українських та зарубіжних вчених: П.П. Андрушка, Т.С. Батраченко, Б.В. Волженкіна, А.П. Гаврилішина, В.К. Грищука, В.Н. Додонова, О.О. Дудорова, З.А. Загиней, К.П. Задой, Д.В. Каменського, С.Г. Келіної, І.А. Клепицького, В.П. Козирєвої, С.Я. Лихової, А.С. Нерсеяна, А.С. Нікіфорова, Н.А. Орловської, В.М. Смітєнка, П.Л. Фріса, М.І. Хавронюка, С.О. Харитонова, Г.З. Яремко, А.М. Яценка тощо.

Об'єкт дослідження. Об'єктом даного дослідження є відповідальність юридичних осіб за кримінальним правом, що включає в себе як інститут власне кримінальної відповідальності юридичних осіб, так і інші інструменти кримінально-правового впливу щодо юридичних осіб, що спрямовані на запобігання та боротьбу із злочинністю.

Предмет дослідження. Предметом даного дослідження є передумови та підстави притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності та застосування до них інших заходів кримінально-правового впливу за національним законодавством та законодавством окремих зарубіжних країн. В коло досліджуваних питань також входить аналіз інституту заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, в тому числі, але не виключно, його правової природи, підстав застосування, недоліків правового регулювання, доцільності включення до КК України.

Мета та завдання дослідження. Метою даного дослідження є здійснення системного аналізу інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб в міжнародному та національному кримінальному праві, в кримінальному праві окремих зарубіжних країн, а також виявлення основних теоретичних та практичних проблем, що виникають у зв'язку із визнанням юридичної особи суб'єктом злочину, встановленням вини юридичної особи та застосуванням до юридичної особи заходів кримінально-правового впливу. Для реалізації зазначеної мети, перед нами було постановлено наступні завдання:

(1) розглянути основні підходи до кримінальної відповідальності юридичних осіб на міжнародному рівні та на рівні окремих зарубіжних країн через трискладовий тест: визнання юридичної особи суб'єктом злочину, визначення вини юридичної особи, застосування заходів кримінально-правового впливу щодо юридичної особи;

(2) встановити передумови впровадження інституту заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб в національне кримінальне право;

(3) визначити правову природу заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як форми реалізації відповідальності юридичних осіб за кримінальним правом в Україні;

(4) виявити основні недоліки та запропонувати шляхи вдосконалення правового регулювання заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як форми реалізації відповідальності юридичних осіб за кримінальним правом в Україні;

(5) розглянути перспективи введення інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб в національне кримінальне право.

Дане дослідження є продовженням попереднього дослідження автора, що було викладене в курсовій роботі на тему: «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб». В той же час, дане дослідження якісно відрізняється від попереднього наступними ознаками: (1) розширено об'єкт дослідження: якщо об'єкт дослідження курсової роботи обмежувався лише аналізом заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як формою імплементації кримінальної відповідальності юридичних осіб в українське кримінальне законодавство, то об'єктом даного дослідження є аналіз форм відповідальності юридичних осіб за кримінальним правом у різних юрисдикціях; (2) поставлено іншу мету дослідження та, відповідно, інші завдання: якщо метою курсової роботи був аналіз можливості застосування та доцільності впровадження заходів кримінально-правового характеру в Україні, то метою даного дослідження є здійснення системного аналізу інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб, виявлення недоліків його

національного регулювання та вироблення пропозицій щодо імплементації кращих зарубіжних практик в національне законодавство.

Дане дослідження складається з трьох розділів, які поділені на підрозділи відповідно. У першому розділі проаналізоване міжнародне та національне право окремих зарубіжних країн на предмет допустимості та доцільності встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб. Другий розділ присвячено аналізу національного законодавства України, а саме інституту заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. У третьому розділі наведено пропозиції щодо вдосконалення наявної в Україні моделі відповідальності юридичних осіб за кримінальним правом, а також розглянуто можливість встановлення на національному рівні повної кримінальної відповідальності юридичних осіб.

Щодо термінології, що використовується у даному дослідженні, слід зробити наступні зауваження. Ми використовуємо поняття «відповідальність юридичних осіб за кримінальним правом», що охоплює як власне кримінальну відповідальність юридичних осіб, так і інші види відповідальності, що передбачають застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового впливу, відмінних від покарання, в межах кримінально-правової процедури. В поняття «заходи кримінально-правового впливу» ми вкладаємо як покарання, так і інші заходи кримінально-правового характеру, що передбачені законодавством про кримінальну відповідальність.

Переклад іноземної літератури та нормативних джерел, що використані у даному дослідженні, здійснений автором даного дослідження, Ліпською Н.В.

РОЗДІЛ 1 КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ ТА ПРАВІ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

1.1. Поняття юридичної особи як суб'єкта злочину

Загальновідомо, що у більшості юрисдикцій на сьогоднішній день юридична особа є самостійним суб'єктом права, має власну правоздатність і дієздатність, наділена певним переліком майнових та особистих немайнових прав. Також, юридична особа є суб'єктом відповідальності – цивільної, господарської, адміністративної, в залежності від національного законодавства конкретної країни. В той же час, в питаннях визнання юридичної особи суб'єктом злочину та встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб немає подібної єдності. З огляду на зазначене, можна констатувати наявність серед зарубіжних країн трьох основних підходів до визнання юридичної особи суб'єктом злочину, та, як наслідок, до встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб:

(1) повна кримінальна відповідальність юридичних осіб, відповідно до якої юридична особа є самостійним суб'єктом злочину, поряд із фізичною особою (передбачена законодавством Великої Британії, Сполучених Штатів Америки, Франції, Естонії, Литви тощо);

(2) квазікримінальна відповідальність юридичних осіб, відповідно до якої юридична особа не визнається суб'єктом злочину, проте до неї можуть застосовуватись деякі заходи кримінально-правового впливу, пов'язані із кримінальною відповідальністю (передбачена законодавством Швеції, Швейцарії, Італії, Іспанії, Латвії тощо);

(3) повне заперечення кримінальної відповідальності юридичних осіб, відповідно до якої лише фізична особа визнається суб'єктом злочину, при цьому до юридичної особи не можуть застосовуватись заходи кримінально-правового впливу, пов'язані із кримінальною відповідальністю (передбачена

законодавством Білорусії, Болгарії, Угорщини тощо) [1; 2, с. 163; 3, с. 294; 4, с. 145].

В той же час, останній підхід може передбачати можливість застосування до юридичних осіб адміністративної чи цивільної відповідальності за вчинення певних кримінальних правопорушень їх посадовими особами [5, с. 13]. Наприклад, за законодавством Болгарії, до юридичної особи може бути застосовано майнові санкції у разі якщо вона збагатилася або збагатиться в результаті вчинення певних категорій злочинів, а також в результаті вчинення будь-яких видів злочинів за вказівкою або на виконання рішення організованої злочинної групи [6, стаття 83а].

По суті ж, відмінність зазначених підходів до кримінальної відповідальності юридичних осіб (кримінальна, квазікримінальна, адміністративна/цивільна) проявляється *«аж ніяк не в характері регульованих соціальних відносин чи ступені важливості об'єктів охорони»* [7, Глава 8(Г)]. Вона проявляється лише в можливості чи неможливості юридичної особи виступати суб'єктом злочину, тобто в *«конструкції юридичної фікції»* [7, Глава 8(Г)]. Тобто, в залежності від особливостей національного права кожної конкретної держави залежить і її підхід до встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб. При цьому, найбільш оптимальними юридичними конструкціями для притягнення юридичних осіб до відповідальності, зокрема за вчинення корупційних правопорушень, є встановлення кримінальної чи квазікримінальної відповідальності юридичних осіб [5, с. 13].

Що стосується міжнародного кримінального права, то там питання щодо визнання юридичної особи суб'єктом злочину гостро постало при розробці Римського Статуту Міжнародного кримінального суду. У своєму звіті за березень-квітень 1996 року, Підготовчий комітет з питань створення Міжнародного кримінального суду зазначав про наявність серед делегацій країн як прихильників (країни, національне право яких допускає встановлення інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб), так і противників

(країни, національне право яких не допускає встановлення інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб) включення в проект Римського Статуту Міжнародного кримінального суду положень щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб. Держави, що виступали проти визнання юридичної особи суб'єктом кримінальної відповідальності на міжнародному рівні, серед іншого, посилались на відсутність в їх національному праві інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб [8, с. 44].

І справді, у разі якщо б юрисдикція Міжнародного кримінального суду, на відміну від юрисдикцій окремих держав, поширювалась на юридичних осіб, це означало б *«автоматичну нездатність держави вести розслідування в розумінні частини 1 статті 17 Римського Статуту Міжнародного кримінального суду»* [9, с. 425]. Так, відповідно до пункту а) частини 1 статті 17 Римського Статуту Міжнародного кримінального суду, справа є неприйнятною у випадку якщо вона розслідується державою, яка має щодо неї юрисдикцію, окрім випадків небажання або нездатності держави належним чином провести розслідування (підкреслено автором) [10, стаття 17].

Серед аргументів на користь визнання юридичної особи суб'єктом злочину у міжнародному кримінальному праві було посилення на прецеденти Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі (Нюрнберзький Трибунал) [8, с. 44]. Так, статтею 9 Статуту Нюрнберзького Трибуналу було передбачено право при розгляді справ щодо будь-якого окремого члена тої чи іншої групи або організації, визнати таку групу або організацію, членом якої був підсудний, злочинною організацією [11, стаття 9].

За сприяння прихильників поширення юрисдикції Міжнародного кримінального суду на юридичних осіб, до проекту Римського Статуту Міжнародного кримінального суду в редакції від 1998 року в квадратних дужках було включено наступні положення:

[5. Юрисдикція Суду поширюється також на юридичних осіб, за винятком держав, якщо злочини були вчинені від імені таких юридичних осіб, або їхніми органами чи представниками.

6. Кримінальна відповідальність юридичних осіб не виключає кримінальної відповідальності фізичних осіб, які є виконавцями або співучасниками тих же злочинів.] [12, с. 49]

Аналіз формулювання даних положень має практичне значення в цілях написання даного дослідження, оскільки фактично слугує узагальненням теоретичних напрацювань держав, які станом на момент розробки Римського Статуту Міжнародного кримінального суду визнавали інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб або перебували на стадії його визнання. Як видно з наведеного вище, запропоновані нормативні критерії ставлення в вину дій фізичної особи юридичній особі були досить широкими, що не виключало, в свою чергу, широкої дискреції Міжнародного кримінального суду при вирішенні питання встановлення вини юридичної особи.

Проте, дані положення так і не ввійшли до остаточної редакції Римського Статуту Міжнародного кримінального суду. У звіті за червень-липень 1998 року Дипломатичної конференції повноважних представників Організації Об'єднаних Націй щодо створення Міжнародного кримінального суду з приводу кримінальної відповідальності юридичних осіб зазначено, що незважаючи на значні переваги такої пропозиції, її введення є передчасним [13, с. 275]. На цьому питанні визнання юридичної особи суб'єктом злочину у міжнародному кримінальному праві себе вичерпало. Тим не менше, той факт, що ще наприкінці ХХ століття питання притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності детально обговорювалось на міжнародному рівні, та ще й представниками країн різних правових сімей, доводить визнання країнами-членами Організації Об'єднаних Націй високого рівня суспільної небезпеки злочинів, що можуть бути вчинені фізичними особами від імені чи в інтересах юридичних осіб. В той же час, саме відмінності моделей кримінально-правового впливу на юридичних осіб в національному законодавстві зазначених країн не дозволили представникам від держав дійти згоди щодо поширення юрисдикції Міжнародного кримінального суду на юридичних осіб.

Дещо раніше питання визнання юридичних осіб суб'єктами злочинів, що вчиняються ними під час здійснення господарської діяльності, розглядалося

також в межах Європейського Союзу. Так, у 1988 році Комітет міністрів Ради Європи прийняв Рекомендацію № R (88) 18 «Щодо відповідальності підприємств, які мають статус юридичної особи, за правопорушення, вчинені під час здійснення ними господарської діяльності», якою рекомендував державам-членам встановити кримінальну відповідальність приватних та публічних юридичних осіб, базуючись на наступних десяти принципах: (1) відповідальність юридичної особи за злочини незалежно від того чи охоплюються вони метою її діяльності; (2) відповідальність юридичної особи незалежно від встановлення конкретної фізичної особи, яка вчинила злочин; (3) врахування тяжкості злочину, ступеню вини, наслідків для суспільства та необхідності попередження наступних злочинів при притягненні юридичної особи до відповідальності; (4) звільнення юридичної особи від відповідальності у разі непричетності органів управління до злочину та вжиття ними всіх необхідних заходів для запобігання його вчиненню; (5) відповідальність фізичної особи поряд з юридичною особою; (6) попереджувальна та відшкодувальна мета санкцій щодо юридичної особи; (7) введення санкцій, що відповідають правовій природі юридичної особи (штраф, конфіскація майна, анулювання ліцензії, заборона зайняття певним видом діяльності. ліквідація тощо); (8) врахування вигоди, яку юридична особа отримала від незаконної діяльності, при обранні санкції; (9) застосування до юридичної особи заходів забезпечення, у разі необхідності; 10) внесення юридичної особи, яка вчинила злочин, до відповідного реєстру [14, с. 5-6].

Проаналізувавши зазначені вище документи Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи щодо питання кримінальної відповідальності юридичних осіб, можна виділити дві основні ознаки юридичної особи як суб'єкта злочину: (1) наявність статусу юридичної особи/правосуб'єктності (за винятком держави); (2) наявність фізичної особи, яка має право діяти від імені та/або в інтересах такої юридичної особи.

В контексті першої ознаки варто, проте, зробити застереження, що серед зарубіжних держав склалися різні моделі визначення кола організацій, що можуть визнаватися суб'єктом злочину: (1) використання в законодавстві

терміну «організація» без подальшої деталізації видів організацій, до яких може застосовуватись кримінальна відповідальність (дана модель застосовується, зокрема, в Австралії); (2) зазначення в законодавстві усіх видів «організацій», до яких може застосовуватись кримінальна відповідальність (дана модель застосовується, зокрема, в Сполучених Штатах Америки); (3) звуження в законодавстві переліку «організацій», до яких може застосовуватись кримінальна відповідальність, лише до тих, що мають статус юридичної особи (дана модель застосовується, зокрема, у Франції) [15, с. 550]. Таким чином, законодавством кожної конкретної держави визначаються ті організаційно-правові форми, які відповідно до її національного законодавства можуть визнаватися суб'єктом злочину.

1.2. Підстави кримінальної відповідальності юридичних осіб. Питання встановлення вини юридичної особи

Загалом, аналізуючи законодавчу регламентацію кримінальної відповідальності юридичних осіб за законодавством зарубіжних держав, Гришук В.К. та Пасєка О.Ф. дійшли висновку, що у більшості країн підставою кримінальної відповідальності юридичних осіб є: (1) вчинення злочину уповноваженою особою юридичної особи (коло таких осіб може відрізнитись в залежності від особливостей національного законодавства), (2) отримання юридичною особою певної вигоди (матеріальної чи нематеріальної) від вчинення злочинних дій, (3) засудження винної фізичної особи (факультативна підстава) [16, с. 102]. В той же час, набагато цікавішим з точки зору теорії кримінального права є дослідження підходів до встановлення вини юридичної особи в законодавстві та судовій практиці тих країн, що визнають юридичну особу суб'єктом злочину.

Як було зазначено в попередньому підрозділі даного дослідження, серед зарубіжних країн склалися різні підходи до можливості визнання юридичної особи суб'єктом злочину і, як наслідок, до встановлення кримінальної

відповідальності юридичних осіб. В той же час, навіть для тих країн, які визнають юридичну особу суб'єктом злочину, залишається актуальним питання встановлення її вини. Здебільшого, в таких країнах для встановлення вини юридичної особи, застосовується юридична фікція, відповідно до якої вина юридичної особи «втілюється у винній поведінці її керівників чи представників» [7, Глава 8(Б)]. Такий підхід обґрунтовується тим, що оскільки «юридична особа є фікцією, тому і вину юридичної особи слід розглядати в якості фікції» [17, с. 84].

На наш погляд, дослідження питання встановлення вини юридичної особи слід розпочати з країн загального права, зокрема Сполучених Штатів Америки та Великої Британії, які першими ввели інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб в своє національне законодавство. Так, зокрема, передумовою встановлення інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб в Сполучених Штатах Америки стала цивілістична доктрина *respondeat superior* (лат. - відповідає старший). Дана доктрина «покладає на роботодавця або принципала відповідальність за протиправні дії його працівника чи представника, вчинені в межах трудових відносин або відносин представництва» [18, с. 1426]. Саме ця доктрина була застосована у справі Нью-Йорк Централ та Гудзон Рівер Рейлроуд Компані проти Сполучених Штатів Америки (англ. - *New York Central & Hudson River Railroad Company v. USA*) для обґрунтування наявності підстав для покладення на компанію відповідальності за неправомірні дії її працівника з надання знижок іншим компаніям [19]. Дана справа стала першим випадком притягнення юридичної особи до кримінальної відповідальності в судовій практиці Сполучених Штатів Америки [19; 21].

В подальшому, були сформовані критерії застосування доктрини *respondeat superior* для цілей кримінальної відповідальності юридичних осіб. Так, у справі Вілсон проти Сполучених Штатів Америки (англ. - *Wilson v. USA*), було встановлено, що для застосування доктрини *respondeat superior* необхідно щоб юридична особа, яка притягується до відповідальності «мала право або повноваження контролювати і направляти фізичну поведінку» фізичної особи

при вчиненні нею діяння [20]. Наразі, за законодавством та наявною судовою практикою Сполучених Штатів Америки, юридична особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності у разі вчинення її працівником чи представником злочину частково або повністю в інтересах юридичної особи та в межах її трудових відносин [21].

По суті, доктрина *respondeat superior* відображає основні принципи субститутивної відповідальності (англ. - *vicarious liability*), яка застосовується в кримінальному праві Великої Британії щодо так званих «злочинів без вини» (англ. - *strict liability offences*) [15, с. 553]. Відповідно до цієї моделі відповідальності, юридична особа (роботодавець) в деяких виняткових випадках може нести кримінальну відповідальність за «злочини без вини», вчинені її працівниками під час виконання ними своїх службових обов'язків. Зазначені злочини не передбачають наявності «умислу чи необережності відносно одного чи декількох елементів об'єктивної сторони складу злочину, до прикладу, деякі порушення правил дорожнього руху» [22]. Таким чином, доктрина *respondeat superior*, так само як і доктрина субститутивної відповідальності характеризуються тим, що «об'єктивна (*actus reus*) та суб'єктивна (*mens rea*) сторони злочину, що вчиняється фізичною особою, яка діє від імені юридичної особи, автоматично інкримінуються такій юридичній особі» [15, с. 553].

Щодо інших видів злочинів (окрім «злочинів без вини»), то за законодавством Великої Британії для притягнення юридичної особи до кримінальної відповідальності необхідно довести «поза розумним сумнівом» наявність: (1) об'єктивної сторони складу злочину (*actus reus*) – вчинення юридичною особою забороненого діяння; та (2) суб'єктивної сторони складу злочину (*mens rea*) – наявність вини юридичної особи [22]. При цьому, вина юридичної особи встановлюється за допомогою доктрини «ідентифікації», відповідно до якої «дії та психічний стан тих, хто представляє «керівний розум та волю компанії» (англ. - *directing mind and will*), інкримінуються самій компанії» [23]. При визначенні кола осіб, що можуть представляти «керівний розум та волю компанії» враховується організаційна форма компанії, її органи

управління та порядок делегування повноважень, проте дане питання остаточно вирішується судом в залежності від конкретних обставин справи [23]. Одним із найяскравіших прикладів застосування доктрини «ідентифікації» є справа Теско проти Натрас (англ. - *Tesco v Natrass*). При розгляді даної справи суд дійшов висновку, що неправомірні дії менеджера супермаркету не можуть бути інкриміновані цілій компанії, оскільки останній не представляє «керівний розум та волю компанії», і такі обов'язки йому не були делеговані [24, с. 1].

Таким чином, за кримінальним правом Великої Британії, юридична особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності у разі вчинення кримінального правопорушення її керівництвом, що одночасно виступає від імені такої юридичної особи та виконує функції з її управління. При цьому, даний підхід не допускає наявності «колективної вини», тобто об'єднання психічного ставлення до вчинюваної дії чи бездіяльності декількох осіб, що можуть представляти «керівний розум та волю компанії». Натомість, кримінальна відповідальністю юридичної особи залежить від доведення наявності вини однієї особи в компанії, незважаючи на притягнення цієї конкретної особи до кримінальної відповідальності [25, с. 4].

З наведеного вище вбачається, що доктрину «ідентифікації» від доктрини *respondeat superior* (субститутивної відповідальності або *vicarious liability*) відрізняє те, що (1) згідно з доктриною «ідентифікації» юридична особа несе відповідальність за свою вину, яка встановлюється шляхом ототожнення психічного ставлення до злочину осіб, що представляють «керівний розум та волю» такої юридичної особи з психічним ставленням до злочину самої юридичної особи; в той час як згідно з доктриною *respondeat superior* юридична особа «несе відповідальність не за свою вину, а за відповідальність без вини, що є додатковою до відповідальності її працівників, що діють в її інтересах» [17, с. 83]; (2) відповідно до доктрини «ідентифікації» юридична особа може нести відповідальність лише у разі вчинення кримінальних правопорушень особами, що представляють її «керівний розум та волю», тобто її вищим керівництвом; в той час як відповідно до доктрини *respondeat superior* юридична особа несе

відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень будь-якою особою, що виступає від імені та/або в інтересах такої юридичної особи [26, с. 235].

Варто зазначити, що доктрина *respondeat superior* наразі застосовується не лише в країнах загального права, але й отримала своє відображення в кримінальному законодавстві країн континентального права (зокрема, в кримінальних кодексах Нідерландів та Данії) [15, с. 553]. На європейському континенті інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб прийшов на зміну усталеним принципам особистої та винної кримінальної відповідальності, що була закріплена в більшості кримінальних кодексів європейських держав внаслідок Великої французької революції 1789 року [27, с. 11]. В межах даного дослідження ми розглянемо підхід континентального права до встановлення вини юридичної особи на прикладі Нідерландів та Франції.

Першою європейською країною, що визнала юридичну особу суб'єктом злочину, стали Нідерланди. За Законом Нідерландів про економічні злочини 1950 року, кримінальна відповідальність юридичних осіб обмежувалась лише економічними злочинами, але вже в 1976 році, після включення до Кримінального кодексу Нідерландів, вона поширила свою дію на всі злочини, незалежно від їх природи. Слід зазначити, що кримінальне право Нідерландів, подібно до кримінального права Великої Британії, поділяє злочини на ті, що потребують доведення вини та ті, що такого доведення не потребують. Що стосується злочинів, для яких необхідна наявність вини, то у кримінальному праві Нідерландів виділяють два підходи до визначення вини юридичної особи:

(1) непрямий, що зводиться до приписування вини фізичної особи юридичній особі – застосовується для доведення умислу; та

(2) прямий, що полягає у встановленні вини беручи до уваги інші обставини, тісно пов'язані з юридичною особою, наприклад її внутрішні політики, рішення тощо – застосовується, здебільшого, для доведення необережності [28, с. 2-3, 6].

Таким чином, Нідерланди мають вироблену законодавством і практикою систему встановлення вини юридичної особи, що відрізняється в залежності від

того чи злочин було вчинено умисно чи з необережності. При цьому, для встановлення вини юридичної особи застосовується доктрина *respondeat superior*.

Відповідно до статті 121-2 французького кримінального кодексу, юридичні особи несуть відповідальність за злочини, вчинені від їх імені, їх органами або представниками [29, стаття 121-2]. При цьому, дії таких органів або представників, що становлять *actus reus* та *mens rea* відповідного злочину, інкримінуються самій юридичній особі [30, с. 28]. Що стосується органів та представників, вчинення злочинів якими є підставою для відповідальності юридичних осіб, то за французьким кримінальним правом здатність певної особи діяти в якості представника юридичної особи визначається судом в залежності від конкретних обставин справи [31]. Таким чином, у підході французького кримінального законодавства до встановлення вини юридичної особи явно виражається вплив доктрини «ідентифікації», що притаманна праву Великої Британії.

Що стосується пост-радянських країн, то варто зазначити, що проблема визначення вини юридичної особи активно досліджувалася також і російськими вченими, проте так і не знайшла вираження в законодавстві. Так, Російська Федерація відноситься до країн, що наразі повністю заперечують кримінальну відповідальність юридичних осіб, натомість, юридична особа, відповідно до російського законодавства, може бути суб'єктом адміністративної відповідальності [32, стаття 2.10]. Обґрунтовуючи необхідність встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб наряду з фізичними особами, Келіна С.Г. зазначала, що:

притягнення до кримінальної відповідальності керівників чи інших фізичних осіб, що представляють відповідну юридичну особу, які правило, пов'язане, по суті з об'єктивним ставленням в вину, оскільки така особа хоч і знала про незаконну діяльність підприємства [...] але своїми силами змінити нічого не могла [27, с. 5].

В свою чергу, Волженкін Б.В. вбачав вирішення проблеми встановлення вини юридичної особи через розмежування суб'єкта злочину та суб'єкта

кримінальної відповідальності. Так, вчений зазначав, що оскільки лише фізична особа, володіючи свідомістю та волею, може вчинити діяння, що містить в собі всі елементи складу злочину, то юридична особа може лише за певних умов нести кримінальну відповідальність за діяння, вчинене фізичною особою. До умов притягнення юридичної особи до кримінальної відповідальності Волженкін Б.В. відносив вчинення дії чи бездіяльності *«1) з відома юридичної особи (її органу управління); 2) на користь (в інтересах) юридичної особи; 3) суб'єктом, уповноваженим юридичною особою»* [27, с. 24]. Такий, деякою мірою компромісний підхід, по суті, відображає британський принцип «ідентифікації», лише з тією відмінністю, що юридична особа може не визнаватися суб'єктом злочину, проте для притягнення її до кримінальної відповідальності необхідно довести наявність вини фізичної особи та особливої мети – вчинення злочину на користь (в інтересах) юридичної особи.

1.3. Види заходів кримінально-правового впливу, що застосовуються до юридичних осіб за зарубіжним законодавством

Перш ніж переходити до видів кримінально-правового впливу, що можуть бути застосовані до юридичних осіб у зарубіжних юрисдикціях, варто окреслити коло кримінальних правопорушень, за вчинення яких передбачається відповідальність юридичних осіб за кримінальним правом. У порівняльному кримінальному праві виділяють наступні підходи до визначення кримінальних правопорушень, які можуть бути інкриміновані юридичним особам:

(1) встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб за ті ж кримінальні правопорушення, які можуть бути інкриміновані фізичним особам (даний підхід застосовується в Австралії);

(2) встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб на рівні окремих законодавчих актів, без визначення чіткого переліку (даний підхід застосовується у Франції);

(3) встановлення чіткого переліку кримінальних правопорушень, за які юридичні особи можуть нести кримінальну відповідальність (даний підхід застосовується в Сполучених Штатах Америки) [15, с. 551-552].

Що стосується власне видів заходів кримінально-правового впливу, що застосовуються до юридичних осіб в зарубіжних юрисдикціях, то подібно підрозділу 1.2. даного дослідження, слід почати дослідження з країн загального права. Так, наприклад, за законодавством Сполучених Штатів Америки до юридичних осіб за вчинення ними кримінальних правопорушень можуть бути застосовані такі основні види санкцій як: (1) відшкодування шкоди, завданої вчиненням злочину; (2) пробація; (3) штраф. Додатковими наслідками притягнення юридичної особи до кримінальної відповідальності можуть бути: (1) заборона участі в бюджетних програмах; (2) анулювання ліцензій; (3) конфіскація доходів, одержаних злочинним шляхом [21].

Відповідно до законодавства Великої Британії, до заходів кримінально-правового впливу щодо юридичних осіб відносяться: (1) штраф; (2) відшкодування шкоди, завданої вчиненням злочину; (3) заборона участі в публічних закупівлях; (4) конфіскація доходів, одержаних злочинним шляхом [22]. Окрім зазначеного, британським законодавством передбачений також додатковий механізм реагування на вчинення злочинів юридичними особами, відмінний від притягнення до кримінальної відповідальності – «угода про відстрочення обвинувачення», яка укладається між прокурором та юридичною особою. Відповідно до цієї угоди, юридична особа погоджується виконати умови угоди, а прокурор погоджується на зупинення кримінального провадження судом, яке підлягає поновленню лише у разі невиконання юридичною особою умов такої угоди [22; 33].

Серед країн континентального права, найбільш диференційований перелік заходів кримінально-правового впливу, що можуть застосовуватись до юридичних осіб передбачений у Франції. У французькому кримінальному кодексі, окрім штрафу, передбачено також можливість застосування до юридичних осіб наступних видів покарань: (1) ліквідація; (2) заборона займатися

одним або кількома видами діяльності постійно або на строк до п'яти років; (3) поміщення під судовий нагляд на строк до п'яти років; (4) постійне або тимчасове, на строк до п'яти років, закриття однієї або кількох установ підприємства, які були використані для вчинення злочинів; (5) дискваліфікація з публічних торгів на постійній основі або на строк до п'яти років; (6) заборона залучення публічних коштів на постійній основі або на строк до п'яти років; (7) заборона випускати певні види чеків на строк до п'яти років; (8) конфіскація речей, які були використані чи призначалися для вчинення злочину; (9) розміщення публічного повідомлення про судові рішення щодо юридичної особи [29, статті 131-37, 131-39].

Звертаючись до законодавства тих держав, які не визнають юридичну особу суб'єктом злочину, Грищук В.К. та Пасєка О.Ф. зробили узагальнений висновок, що *«у державах, де існує квазікримінальна відповідальність юридичних осіб (ФРН, Італія та ін.), основним, та як правило, єдиним видом покарання є штраф»* [16, с. 98]. У разі якщо окрім штрафу в законодавстві передбачено інші види покарання, то до таких зазвичай відносяться конфіскація майна, ліквідація, постійна або тимчасова заборона на здійснення певних видів діяльності [16, с. 217].

В контексті кримінальної відповідальності юридичних осіб і, як наслідок, застосування до них заходів кримінально-правового впливу, варто окремо виділити проблему незахищеності прав осіб, що володіють корпоративними правами відповідної юридичної особи, яка притягується до кримінальної відповідальності. При застосуванні до юридичної особи певних заходів кримінально-правового впливу, будь то покарання – у випадку кримінальної відповідальності, чи інші заходи кримінально-правового впливу – у випадку квазікримінальної відповідальності, засновники чи акціонери юридичної особи несуть майнову відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень уповноваженими особами юридичної особи.

Варто зазначити, що дана проблема не є новою, вона підіймалася від самого початку становлення інституту кримінальної відповідальності

юридичних осіб. Так, у згаданій вище справі Нью-Йорк Централ та Гудзон Рівер Рейлроуд Компані проти Сполучених Штатів Америки (*англ. - New York Central & Hudson River Railroad Company v. USA*), сторона захисту наполягала на тому, що «покарання корпорації насправді зводиться до покарання невинних акціонерів та позбавлення їх майна без можливості бути почутими, та, як наслідок, без дотримання належної правової процедури» [19]. Проте, суд відкинув даний аргумент [19].

Якщо розглядати юридичну особу з точки зору теорії цільового майна, яка зводиться до того, що юридична особа є майном, що слугує визначеній цілі, то справді можна говорити про порушення права власності засновників чи акціонерів при притягненні юридичної особи до відповідальності, при чому не тільки кримінальної, але й адміністративної чи цивільної [16, с. 21]. В той же час, згідно з теорією юридичної фікції, юридична особа є штучним утворенням, відокремленим від фізичної особи, зокрема і від її майна [34, с. 75]. Юридична особа у більшості зарубіжних держав наділена власною правоздатністю і дієздатністю, має відокремлене майно, а тому відповідно до теорії юридичної фікції, притягнення її до відповідальності, на наш погляд, не тягне за собою порушення права власності її засновників чи акціонерів.

Якщо ж подивитись на дану проблему з практичної точки зору, то звісно ж логічним є той факт, що застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового впливу (наприклад, накладення штрафу, заборона займатися певним видом діяльності, ліквідація тощо) несе негативний майновий вплив на юридичну особу і, як наслідок, на осіб, що володіють корпоративними правами відповідної юридичної особи. В цьому контексті у якості контраргументу можна зазначити, що у випадку санкціонування злочинних дій конкретних працівників вищими органами юридичної особи, або ж і самими акціонерами, притягнення юридичної особи до кримінальної відповідальності є цілком виправданим з огляду на те, що останні також отримують певну вигоду від вчинення подібних злочинних дій. У протилежному випадку, якщо конкретний працівник, що не виражає «керівний розум та волю компанії» вчиняє

злочинні дії, юридична особа не може за них відповідати [35, с. 125]. Цей підхід узгоджується із підходами англосаксонського права (зокрема, із доктриною «ідентифікації») до встановлення вини юридичної особи (див., наприклад, справу Теско проти Натрасс в підрозділі 1.2. даного дослідження). В той же час, на рівні відомчих документів федеральної прокуратури Сполучених Штатів Америки встановлено, що одним із факторів, що повинні враховуватись при прийнятті рішення про притягнення юридичної особи до кримінальної відповідальності, є оцінка потенційної шкоди акціонерам та іншим особам, пов'язаним із діяльністю юридичної особи [35, с. 124-125].

Подібних поглядів щодо проблеми порушення прав третіх осіб при притягненні юридичної особи до кримінальної відповідальності притримуються також деякі російські науковці. До прикладу, один із прихильників встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб Клепицький І.А. зазначав, що *«[...] не можна говорити про абсолютну бездоганність поведінки акціонерів. Вони мали право брати участь в управлінні організацією, в розподілі прибутку (в т.ч. від незаконної діяльності), інвестували кошти в організацію, яка займається незаконною діяльністю»* [17, с. 82].

У даному аспекті найтяжчим покаранням, яке потенційно може вплинути на реалізацію прав і свобод великої кількості осіб, є застосування до юридичних осіб ліквідації. В той же час, одним із шляхів вирішення даної проблеми може бути обмеження кола юридичних осіб, до яких застосовується ліквідація як вид покарання за вчинення кримінального правопорушення. Так, наприклад, за французьким кримінальним кодексом, такий вид покарання юридичної особи як ліквідація може бути застосований лише у двох випадках: (1) у разі якщо юридична особа була створена з метою вчинення злочину, або (2) у разі якщо юридична особа відхилилась від своїх статутних цілей з метою вчинення злочину, за яке передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від трьох років [29, стаття 131-39].

***

Таким чином, у розділі 1 даного дослідження «Кримінальна відповідальність юридичних осіб у міжнародному праві та праві зарубіжних країн» було встановлено, що інститут відповідальності юридичних осіб за кримінальним правом притаманний багатьом зарубіжним країнам як загального, так і континентального права. В той же час, підходи до цього інституту серед зарубіжних країн кардинально відрізняються в залежності від принципів їх національного права. Ці підходи за критерієм визнання чи невизнання юридичної особи суб'єктом злочину можна окреслити наступним чином: (1) повна кримінальна відповідальність юридичних осіб; (2) квазікримінальна відповідальність юридичних осіб; (3) повне заперечення кримінальної відповідальності юридичних осіб.

З аналізу міжнародних нормативно-правових актів Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб нами було виділено дві основні ознаки юридичної особи як суб'єкта злочину, що можуть бути спільними для країн, в яких в тому чи іншому вигляді встановлений інститут відповідальності юридичних осіб за кримінальним правом: (1) наявність статусу юридичної особи/правосуб'єктності (за винятком держави); (2) наявність фізичної особи, яка має право діяти від імені та/або в інтересах такої юридичної особи.

Що стосується підстав притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності, нами було встановлено, що у більшості країн їх можна окреслити наступним чином: (1) вчинення злочину уповноваженою особою юридичної особи (коло таких осіб може відрізнитись в залежності від особливостей національного законодавства), (2) отримання юридичною особою певної вигоди (матеріальної чи нематеріальної) від вчинення злочинних дій, (3) засудження винної фізичної особи (факультативна підстава).

Також у даному розділі було проаналізовано підходи окремих зарубіжних країн, в яких встановлена повна кримінальна відповідальність юридичних осіб (Сполучені Штати Америки, Велика Британія, Франція, Нідерланди), до питання визначення вини юридичної особи. За результатами такого аналізу було

встановлено дві найбільш поширені доктрини, що застосовуються для визначення вини юридичної особи: (1) доктрина *respondeat superior* (Сполучені Штати Америки, Нідерланди) та (2) доктрина «ідентифікації» (Велика Британія, Франція), відмінність між якими полягає у (1) суб'єкті за вину якого юридична особа несе кримінальну відповідальність, (2) колі осіб за вчинення кримінальних правопорушень якими юридична особа несе кримінальну відповідальність.

Стосовно видів заходів кримінально-правового впливу, що можуть застосовуватись до юридичних осіб за законодавством зарубіжних держав, було встановлено деяку подібність кримінальних санкцій, передбачених законодавством Сполучених Штатів Америки та Великої Британії. Також було встановлено, що найбільш диференційований перелік заходів кримінально-правового впливу, що можуть застосовуватись до юридичних осіб, передбачений законодавством Франції. В контексті кримінальної відповідальності юридичних осіб та, відповідно, застосування до них заходів кримінально-правового впливу, було також розглянуто питання захищеності прав та законних інтересів осіб, що пов'язані з діяльністю юридичної особи (зокрема, акціонерів/учасників).

РОЗДІЛ 2 КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЗА ПРАВОМ УКРАЇНИ

2.1. Становлення інституту квазікримінальної відповідальності юридичних осіб в Україні

Як відомо, питання щодо запровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб в Україні завжди було контроверсійним. В той же час, дискусії навколо цього питання не лише мали суто теоретичний характер, але й виходили на законодавчий рівень.

Першою спробою впровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб в українське кримінальне законодавство став проект Кримінального кодексу України, розроблений у 1993 році за дорученням Комісії Верховної Ради України з питань правопорядку та боротьби із злочинністю авторським колективом під керівництвом професора В.М. Смітєнка [36, с. 153; 37, с. 22]. Проте, даний проект не був підтриманий та, як наслідок, виключений з порядку денного [38, с. 139].

У 2009 році Верховна Рада України прийняла Закон України «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень», який хоч і прямо не передбачав встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб, проте *«своїми положеннями «замаскував» кримінальну відповідальність юридичних осіб іншими видами їхньої відповідальності (адміністративно-деліктною, податковою, екологічною, антимонопольною тощо)»* [37, с. 23]. Так, статтею 2 даного Закону була передбачена відповідальність юридичної особи за вчинення від її імені та в її інтересах керівником такої юридичної особи, її засновником, учасником чи іншою уповноваженою особою самостійно або у співучасті деяких корупційних злочинів, передбачених КК України. При цьому, до юридичної особи передбачалася можливість застосування таких видів стягнень як: (1) штраф;

(2) заборона займатися певним видом діяльності; (3) конфіскація майна; (4) ліквідація юридичної особи [39, статті 2-3].

Не конкретизуючи який саме вид відповідальності юридичних осіб встановлювався за вчинення їх уповноваженими особами корупційних правопорушень, даний Закон, де-факто дозволив застосування до юридичних осіб санкцій, які за своєю тяжкістю притаманні кримінальному праву, без дотримання належної кримінально-правової процедури та, відповідно, тих гарантій, що нею обумовлені [37, с. 23].

За даними Єдиного державного реєстру судових рішень, положення Закону України «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень» так і не були реалізовані на практиці – жодна юридична особа не була притягнута до відповідальності. А вже у січні 2011 року, даний закон втратив чинність на підставі Закону України «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України щодо запобігання та протидії корупції» [40].

Як зазначали П.С. Берзін та В.О. Гацелюк, станом на 2013 рік, а саме, після втрати чинності Закону України «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень», ключовими теоретичними проблемами щодо суб'єкта злочину все ще залишалися: *«можливість чи неможливість визнання суб'єктом злочину юридичних осіб, а також доцільність визнавати суб'єктом злочину фізичну особу в разі, коли такий злочин вчиняється від імені юридичної особи, на підставі спеціального розпорядження колегіального органу такої юридичної особи»* [41, с. 145].

Наявність в науці кримінального права невирішених теоретичних проблем щодо можливості притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності співпала в часі з необхідністю реалізації Україною другого етапу Плану дій з лібералізації візового режиму для України, схваленого на саміті Україна – Європейський Союз ще 22 листопада 2010 року. Даний документ містив, серед іншого, ряд вимог до України в таких сферах як попередження та боротьба з організованою злочинністю, тероризмом та корупцією, що були поділені на два етапи: (1) законодавчі та політичні засади,

та (2) критерії ефективної імплементації [42]. До другого етапу було віднесено зобов'язання України щодо «імплементації відповідних Конвенцій Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи, а також GRECO у зазначених вище сферах» [42].

Так, в сферах попередження та боротьби з організованою злочинністю, тероризмом та корупцією, діють наступні міжнародні документи: Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції, Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією, Конвенція про захист фінансових інтересів Європейських співтовариств, Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму, Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму, Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму, Рамкова Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти організованої злочинності, Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності тощо.

Усі перелічені Конвенції Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи тією чи іншою мірою передбачають імплементацію в національне законодавство держав-учасниць інституту відповідальності юридичних осіб, проте з урахуванням особливостей їх правових систем. Таким чином, відповідальність юридичних осіб на рівні міжнародно-правових документів передбачена, в основному, за вчинення:

(1) корупційних злочинів – Конвенцією Організації Об'єднаних Націй проти корупції [43, стаття 26], Кримінальною конвенцією про боротьбу з корупцією [44, стаття 18], Другим протоколом до Конвенції про захист фінансових інтересів Європейських співтовариств [45, стаття 3].

(2) терористичних злочинів – Конвенцією Ради Європи про запобігання тероризму [46, стаття 10], Міжнародною конвенцією про боротьбу з фінансуванням тероризму [47, стаття 5], Конвенцією Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму [48, стаття 10].

(3) організованої злочинності – Рамковою Конвенцією Організації Об'єднаних Націй проти організованої злочинності [49, стаття 3], Конвенцією Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності [50, стаття 10].

З-поміж усіх зазначених міжнародно-правових актів лише один документ передбачає можливість встановлення у національному законодавстві держав-учасниць саме інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб – Рамкова Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти організованої злочинності, відповідно до статті 3 якої: кожна держава-учасниця Договору розглядає питання про встановлення у своєму внутрішньодержавному кримінальному законодавстві можливості залучення до кримінальної відповідальності юридичних осіб, які отримують прибуток з організованої злочинної діяльності або функціонують як прикриття для злочинної організації [49, стаття 3]. В той же час, як видно із зазначеної норми, вона не є імперативною, а питання її імплементації передається на розсуд конкретної держави-учасниці.

Що стосується рекомендацій GRECO, які Україна зобов'язувалася імплементувати, то в них також містяться тези щодо відповідальності юридичних осіб. Так, за результатами свого спільного першого та другого етапів оцінки, GRECO видала Звіт щодо України, в якому, серед іншого, рекомендувала *«[...] передбачити відповідальність юридичних осіб за корупційні правопорушення, з встановленням ефективних, пропорційних та антистимулюючих санкцій [...]»* [51, с. 45].

З огляду на зазначене вище, саме необхідність виконання міжнародних зобов'язань, взятих Україною відповідно до Плану дій з лібералізації візового режиму для України, стала передумовою розробки у 2013 році двох законопроектів, спрямованих на імплементацію міжнародних конвенцій та рекомендацій GRECO - «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження заходів кримінально-правового характеру стосовно юридичних осіб» (проект закону № 2032) та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо виконання Плану дій щодо

лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб)» (проект закону № 2990). Останній було прийнято Верховною Радою України 23 травня 2013 року, а набрання ним чинності відбулося 27 квітня 2014 року, разом із набранням чинності Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території» [52, Прикінцеві положення].

Зазначений вище висновок підтверджується пояснювальною запискою до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб)», в якій суб'єкт законодавчої ініціативи виокремив дві основні підстави необхідності його прийняття: (1) забезпечення належного реагування держави на вчинення злочину фізичною особою в інтересах юридичної особи, внаслідок чого остання отримує незаконні переваги та (2) виконання міжнародних договорів України та рекомендацій GRECO щодо встановлення відповідальності юридичних осіб [53, с. 1].

В той же час, варто зазначити, що проект закону № 2990 отримав вкрай негативний висновок Головного науково-експертного управління та рекомендацію до його відхилення в першому читанні. Зокрема, щодо підстав прийняття даного законопроекту, зазначених в Пояснювальній записці від 24 травня 2013 року, Головне науково-експертне управління слушно звернуло увагу на те, що вимоги міжнародно-правових актів *«у проекті не тільки виконані, але й значно «перевиконані»»* [54, с. 2]. І справді, як вже було згадано вище, більшість міжнародних конвенцій, що діють в сферах попередження та боротьби з організованою злочинністю, тероризмом та корупцією, не передбачають встановлення саме кримінальної відповідальності юридичних осіб та допускають врахування особливостей правових систем держав-учасниць.

Підсумовуючи викладене вище, на наше переконання, прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму

для України стосовно відповідальності юридичних осіб», яким було доповнено КК України Розділом XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб», було зумовлено виключно необхідністю реалізації Україною другого етапу Плану дій з лібералізації візового режиму для України щодо імплементації Конвенцій Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи, а також рекомендацій GRECO у таких сферах як попередження та боротьба з організованою злочинністю, тероризмом та корупцією.

2.2. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб: поняття та підстави застосування

Доповнення КК України Розділом XIV-1, і, як наслідок, впровадження в українське кримінальне право інституту заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб викликало в науковому полі різні підходи до розуміння його правової природи. Новизна даного інституту, так само як і відсутність ґрунтовних теоретичних напрацювань в цій сфері, розділили погляди науковців щодо правової природи заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб на такі групи:

(1) заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як форма кримінальної відповідальності – такої точки зору притримуються, зокрема Нерсесян А.С. [55, с. 181], Харитонов С.О. [4, с. 145], Батраченко Т.С. [56, с. 98];

(2) заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як «інші заходи кримінально-правового характеру» – прихильником даного підходу є, зокрема, Яремко Г.З. [57, с. 93];

(3) заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як окремий вид юридичної відповідальності – такого висновку дійшов, зокрема, Задоя К.П. [58, с. 49];

(4) заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як квазікримінальна відповідальність – прихильниками даного підходу є, зокрема,

Хавронюк М.І. [3, с. 388], Фріс П.Л. [36, с. 153], Проворотов О.П. [37, с. 64], Лихова С.Я. [59, с. 131], Загинеї З.А. [60, с. 50].

Для визначення правової природи заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, варто спершу визначити чи можна віднести даний інститут до форм (проявів) кримінальної відповідальності. Виходячи з текстуального аналізу назви закону № 314-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» (підкреслено автором), можна зробити висновок, що ним запроваджується саме кримінальна відповідальність юридичних осіб, хоча фактично він передбачає застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. На зазначену непослідовність законодавця звертав увагу також К.П. Задоя, зазначаючи що назва закону № 314-VII суперечить його змісту, що, в свою чергу, породжує розбіжності у наукових підходах до розуміння правової природи заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб [58, с. 43].

На наш погляд, відносити заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб до форм (проявів) кримінальної відповідальності не зовсім коректно. В першу чергу, з огляду на те, що це б суперечило частині 1 статті 2 КК України, відповідно до якої підставою кримінальної відповідальності може бути лише вчинення особою суспільно небезпечного діяння, що містить склад злочину [61, стаття 2]. Оскільки юридична особа, згідно з законом № 314-VII не визнається суб'єктом злочину, то, відповідно, при застосуванні заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, наявність такого елемента складу злочину як суб'єкт виключається.

Більше того, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб характеризуються не всіма ознаками, що притаманні кримінальній відповідальності. Так, в теорії кримінального права виділяють наступні ознаки кримінальної відповідальності: *«(1) наявність кримінально-правової заборони; (2) вчинення передбаченого КК України діяння, що містить склад злочину;*

(3) заснований на законі обов'язок особи, яка вчинила таке діяння, піддатись осуду з боку держави і перетерпіти заходи державного примусу» [62, с. 61]. Оскільки негативна реакція держави та обов'язок перетерпіти легітимні заходи впливу притаманні в цілому юридичній відповідальності публічно-правового характеру (в тому числі, адміністративній, дисциплінарній), то ключовою ознакою саме кримінальної відповідальності є наявність у вчиненому діянні, що передбачене КК України, складу злочину [3, с. 292].

Проаналізувавши законодавче регулювання заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, можна виділити наступні їх ознаки: (1) наявність кримінально-правової заборони; (2) вчинення уповноваженою особою юридичної особи передбаченого статтею 96-3 КК України діяння, що містить склад злочину; (3) заснований на законі обов'язок юридичної особи, уповноважена особа якої вчинила таке діяння, піддатись осуду з боку держави та перетерпіти заходи державного примусу. Як випливає із зазначеного, основною ознакою, що відрізняє заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб від кримінальної відповідальності є вчинення кримінально караного діяння, що містить склад злочину, не самою юридичною особою, а фізичною особою, що уповноважена діяти від її імені чи в її інтересах. В той час як осуд держави та негативні наслідки у вигляді заходів кримінально-правового характеру застосовуються до самої юридичної особи. Таким чином, за відсутності ключової ознаки кримінальної відповідальності, а саме, наявності у вчиненому діянні, що передбачене КК України, складу злочину, відсутні і підстави відносити заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб до форм (проявів) кримінальної відповідальності.

Що стосується другого підходу до розуміння правової природи заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, то він ототожнює останні з іншими заходами кримінально-правового характеру, відмінними від кримінальної відповідальності, що передбачені КК України. Такими заходами є: примусові заходи медичного характеру (статті 92-95 КК України), примусові заходи виховного характеру (стаття 97 КК України), спеціальна конфіскація

(стаття 96-1 КК України). Виходячи з викладених вище ознак заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, можна констатувати їх деяку подібність з іншими заходами кримінально-правового характеру. Так, підставою застосування як заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, так і інших заходів кримінально-правового характеру є вчинення кримінально караного діяння, яке хоч і містить певні ознаки складу злочину, проте не містить складу злочину [57, с. 93]. В той же час, за своєю правовою природою, інші заходи кримінально-правового характеру не є проявом юридичної відповідальності. В теорії кримінального права їх ще називають «заходами захисту» чи «заходами безпеки», що мають радше превентивну та відновлювальну мету, а не каральну [58, с. 46]. На противагу цьому, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, як було детально проаналізовано вище, містять ознаки юридичної відповідальності, хоч і не кримінальної. Таким чином, незважаючи на деяку подібність, в тому числі, термінологічну, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб не можна ототожнювати з іншими заходами кримінально-правового характеру, відмінними від кримінальної відповідальності, що передбачені КК України.

Вбачається, що третій та четвертий підходи до розуміння правової природи заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб доцільно об'єднати, оскільки вони обидва виносять даний кримінально-правовий інститут за межі наявних видів юридичної відповідальності та акцентують увагу на тих ознаках, що дозволяють віднести його до окремого виду юридичної відповідальності. Такий підхід, на наш погляд, не суперечить доктрині національного кримінального права та узгоджується із позицією Конституційного Суду України щодо видів юридичної відповідальності (див. рішення Конституційного Суду України від 30 травня 2001 року № 7-рп/2001 у справі № 1-22/2001) [63].

З метою визначення того чи можна відносити заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб до квазікримінальної відповідальності, доцільно спершу розкрити зміст даного поняття. Деякі

українські науковці, зазначаючи про квазікримінальну відповідальність також називають її адміністративно-кримінальною, тобто такою, що передбачає застосування адміністративних санкцій за правилами кримінального провадження [64, с. 3; 65, с. 27; 66, с. 57]. Варто зазначити, що такий підхід є не зовсім правильним. З одного боку, квазікримінальну відповідальність можна розглядати як «обмежену кримінальну» відповідальність, проте такі «обмеження» полягають не в встановленні адміністративних санкцій за причетність до кримінальних правопорушень, а в тому, що до осіб, які не визнаються суб'єктом злочину *«застосовуються не покарання, а лише інші кримінально-правові заходи»* [3, с. 392]. Про правильність такого підходу свідчить також і те, що на міжнародному рівні, як було зазначено в підрозділі 1.1. даного дослідження, виділяють такі моделі встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб: повна кримінальна, квазікримінальна (обмежено кримінальна), некримінальна (встановлення адміністративних чи цивільних санкцій за вчинення певних кримінальних правопорушень). Таким чином, квазікримінальна відповідальність є відмінним кримінально-правовим інститутом від адміністративно-кримінальної відповідальності. При цьому, правова природа видів заходів, що можуть застосовуватись до юридичних осіб є окремим проблемним питанням, що буде детальніше розглянуте в підрозділі 2.3. даного дослідження.

Враховуючи проаналізовані вище ознаки заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, можна зробити висновок, що вони відповідають ознакам квазікримінальної відповідальності, оскільки передбачають застосування до юридичних осіб негативних наслідків власне кримінально-правового характеру, відмінних від покарання, за вчинення кримінально караного діяння, що не містить усіх елементів складу злочину. Таким чином, ми погоджуємося з думкою тих науковців, що вважають заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб окремим видом юридичної відповідальності, а саме квазікримінальною відповідальністю. Варто зазначити, що законодавець також притримується даного підходу. Про це

свідчить Розділ 4 Закону України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки», в якому зазначено, що у 2013 році в Україні було запроваджено квазікримінальну відповідальність юридичних осіб [67, Розділ 4].

Доповнивши КК України поняттям «заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб», законодавець не надав йому законодавчого визначення. Закономірно, що дане питання перейшло в теоретичну площину. Так, визначення поняття даного кримінально-правового інституту було запропоноване, зокрема, харківськими теоретиками Бугайчуком К.Л., Ященком А.М., Лешуковою І.В., Кочурою О.О. та Даниленком А.В., які зазначали, що *«під заходами кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб слід розуміти передбачені Кримінальним Кодексом України засоби впливу на юридичну особу у разі вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах цієї юридичної особи передбачених кримінальним законом злочинів.»* [68, с. 37]. На наш погляд, дане визначення не є досконалим, оскільки не розкриває змісту заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб та їх правової природи. В той же час, можна погодитися із розкриттям поняття «заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» через поняття «засоби впливу», що дозволяє відмежувати даний кримінально-правовий інститут від інших заходів кримінально-правового характеру, передбачених КК України.

В свою чергу, Ященко А.М. запропонував окреме визначення поняття «заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб»: *«під заходами кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб слід розуміти передбачені КК України примусові або такі, що засновані на недоцільності здійснення подальшого кримінального провадження, засоби впливу на юридичну особу у разі вчинення її уповноваженою особою будь-якого зі злочинів, передбачених ст. 96-3 КК України, що тягнуть негативні для юридичної особи наслідки майнового чи організаційно-правового характеру або унеможливають їх настання, і застосовуються поряд (разом) з призначенням*

уповноваженій особі покарання (звільненням від нього) або зі звільненням її від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності» [69, с. 314]. Дане визначення, на наш погляд, є занадто громіздким, і до того ж воно не розкриває такої обов'язкової підстави застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як вчинення уповноваженою особою злочинів від імені та/або в інтересах юридичної особи.

Враховуючи викладене вище, пропонуємо наступне визначення поняття «заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб»: це заходи кримінально-правового впливу, що застосовуються до юридичних осіб за вчинення їх уповноваженими особами від імені та/або в інтересах таких юридичних осіб кримінальних правопорушень, передбачених законом про кримінальну відповідальність, та полягають в передбаченому законом про кримінальну відповідальність обмеженні прав таких юридичних осіб.

Оскільки ми визначилися з поняттям заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, варто перейти до аналізу підстав їх застосування. Законом № 314-VII було визначено три самостійні підстави, що дозволяють застосувати до юридичної особи заходи кримінально-правового характеру:

(1) вчинення її уповноваженою особою певних злочинів від імені та в інтересах юридичної особи (пункти 1, 4, 5 частини 1 статті 96-3 КК України);

(2) вчинення її уповноваженою особою певних злочинів від імені юридичної особи (пункт 3 частини 1 статті 96-3 КК України);

(3) незабезпечення виконання покладених на її уповноважену особу законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення певних злочинів (пункт 2 частини 1 статті 96-3 КК України).

З метою уникнення неоднозначного тлумачення поняття «в інтересах юридичної особи», в примітці до статті 96-3 КК України наводиться його конкретизація. Таким чином, злочин визначається вчиненим в інтересах юридичної особи у разі якщо: (1) вчинення злочину призвело до отримання

юридичною особою неправомірної вигоди; (2) вчинення злочину призвело до створення умов для отримання юридичною особою неправомірної вигоди; (3) вчинення злочину було спрямовано на ухилення від передбаченої законом відповідальності. На наш погляд, зазначені критерії, в цілому, здатні довести причетність юридичної особи до вчинення злочину, в то же час, проблемним видається їх застосування на практиці як обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні [70, стаття 91].

Аналізуючи законодавче регулювання здійснення кримінального провадження щодо юридичної особи, можна зробити висновок про його взаємозалежність з кримінальним провадженням щодо уповноваженої особи юридичної особи, що проявляється в наступному:

(1) провадження щодо юридичної особи відкривається лише після вручення уповноваженій особі юридичної особи підозри у вчиненні будь-якого зі злочинів, що передбачені статтею 96-3 КК України (частина 8 статті 214 КПК України);

(2) провадження щодо юридичної особи здійснюється одночасно з кримінальним провадженням щодо уповноваженої особи юридичної особи, якій було повідомлено про підозру (частина 8 статті 214 КПК України);

(3) провадження щодо юридичної особи закривається, серед іншого, у випадку закриття кримінального провадження або ухвалення виправдувального вироку щодо уповноваженої особи юридичної особи (частина 3 статті 284 КПК України).

Таким чином, з наведеного вище випливає, що обов'язковою процесуальною умовою застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб є визнання уповноваженої особи юридичної особи винною у вчиненні будь-якого зі злочинів, що передбачені статтею 96-3 КК України.

В контексті підстав застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, варто приділити окрему увагу переліку кримінальних правопорушень, які були визначені законодавцем як такі, що тягнуть за собою квазікримінальну відповідальність юридичних осіб. Не

перелічуючи конкретні склади злочинів, можна констатувати, що підставою застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб є вчинення їх уповноваженими особами в основному: (1) корупційних злочинів, (2) злочинів проти основ національної безпеки України, (3) злочинів проти громадської безпеки, (4) злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочинів проти журналістів, (5) злочинів проти правосуддя, (6) злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (стаття 96-3 КК України). Беручи до уваги висновки до підрозділу 2.1. даного дослідження, основним критерієм включення того чи іншого кримінально караного діяння до підстав застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, стала наявність ратифікованих Україною Конвенцій Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи в таких сферах як попередження та боротьба з організованою злочинністю, тероризмом та корупцією.

Проте, за такого підходу, поза увагою законодавця залишилися ті склади злочинів, що з більшою долею імовірності можуть вчинятися від імені або в інтересах юридичних осіб, а також тягнути більш несприятливі наслідки для прав і свобод людини і громадянина, наприклад злочини проти довкілля, безпеки виробництва, злочини у сфері господарської діяльності [71, с. 257; 59, с. 129]. Хоча, наприклад, в проекті КК України, підготовленим авторським колективом на чолі з Смітєнком В.М. (див. підрозділ 2.1. даного дослідження), вже пропонувалося *«визнати юридичну особу суб'єктом злочинів проти миру і безпеки людства, здоров'я населення, проти держави, у сферах природокористування і господарювання»* [72]. Ми ж притримуємося тієї думки, що в світлі сьогодення розширення переліку злочинів, що можуть бути підставою для застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, вбачається доцільним.

В цьому аспекті насамперед варто розглянути можливість поширення застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб на ті корупційні злочини, що становлять так званий «пасивний підкуп» та

передбачені частинами 3-4 статті 354, статтею 368, частинами 3-4 статті 368-3, частинами 3-4 статті 368-4 КК України. Таке розширення, в свою чергу, дозволило б охопити всі корупційні злочини, криміналізація яких передбачена Конвенцією Організації Об'єднаних Націй проти корупції для фізичних осіб [73, п. 49]. Враховуючи той факт, що від імені та в інтересах юридичної особи можуть вчинятися не лише «активні підкупи», але й «пасивні», вбачається, що доповнення частини 1 статті 96-3 КК України зазначеними складами злочинів буде сприяти протидії корупції в діяльності юридичних осіб.

Що стосується доцільності включення злочинів проти довкілля до підстав застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, то на її користь свідчать положення нормативно-правових актів Ради Європи. Так, зокрема, Конвенцією про захист довкілля засобами кримінального законодавства, що була ратифікована Україною у 2006 році, передбачено застосування кримінальних або адміністративних заходів впливу щодо юридичних осіб за вчинення їх органами, членами або іншими представниками злочинів, передбачених даним документом (наприклад, незаконне поводження з іонізуючим випромінюванням, радіоактивним матеріалом, небезпечними відходами тощо) [74, стаття 9; 75]. Враховуючи той факт, що застосування адміністративних санкцій до юридичних осіб за вчинення ними злочинів проти довкілля, на наш погляд, не є достатнім стримуючим фактором, необхідно доповнити частину 1 статті 96-3 КК України складами злочинів, передбачених статтями 236-254 КК України.

В той же час, необхідність розширення переліку складів злочинів, за вчинення яких передбачається застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, не може обґрунтовуватись лише наявністю тих чи інших міжнародних стандартів у відповідній сфері. Наприклад, викликає обґрунтовані сумніви доцільність доповнення частини 1 статті 96-3 КК України злочинами, передбаченими статтями 255, 343, 345, 347, 348, 349, 376-379, 386 КК України. Дані зміни були внесені до КК України Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних

злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», який набрав чинності 28 квітня 2020 року, та обґрунтовувались необхідністю імплементації стандартів Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму (FATF) [76, пункт 2 частини 6 Розділу X; 77, с. 1]. На наш погляд, при розгляді питання щодо розширення переліку злочинів, що можуть бути підставою для застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, варто також враховувати ступінь суспільної небезпеки того чи іншого злочину, а також можливість його вчинення в інтересах юридичних осіб.

2.3. Види заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб

З огляду на те, що український законодавець пішов шляхом встановлення інституту квазікримінальної відповідальності юридичних осіб на протигагу кримінальній відповідальності, відповідно, в КК України визначені не види покарань, що можуть бути застосовані до юридичних осіб, а саме заходи кримінально-правового характеру, які в літературі ще називають квазіпокаранням [60, с. 50]. Відповідно до статті 96-6 КК України такими заходами є: (1) штраф; (2) конфіскація майна; (3) ліквідація. При цьому, основними заходами кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб є штраф та ліквідація, а додатковим – конфіскація майна, що, в свою чергу, може бути застосована лише у разі ліквідації юридичної особи (статті 96-6, 96-8 КК України).

З огляду на ті види заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, що передбачені в статті 96-6 КК України, варто звернути увагу на ряд суперечностей, що виникають у зв'язку із визначенням законодавцем власне штрафу, конфіскації майна та ліквідації як заходів кримінально-правового характеру, що можуть застосовуватись до юридичних осіб внаслідок

вчинення їх уповноваженими особами певних кримінальних правопорушень. Так, до прикладу, незрозумілим видається співвідношення:

(1) штрафу / конфіскації майна як видів заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (стаття 96-7 КК України) та штрафу / конфіскації майна як видів покарань (стаття 51 КК України); а також

(2) штрафу / ліквідації як видів заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (стаття 96-7 КК України) та штрафу / ліквідації як видів санкцій за порушення податкового, митного, антимонопольного та іншого законодавства [3, с. 393; 78, с. 26].

Деякі науковці, зокрема Загинеї З.А., вважають, що заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, які передбачені в КК України, за своєю правовою природою є адміністративними, а їх закріплення в КК України зумовлене виключно *«взаємозв'язком між злочинною поведінкою уповноваженої особи та застосуванням відповідних заходів щодо юридичної особи»* [60, с. 51]. На наш погляд, такий підхід є дещо суперечливим. Так, як було зазначено в підрозділі 2.2. даного дослідження, квазікримінальна відповідальність відрізняється від так званої адміністративно-кримінальної відповідальності тим, що засоби впливу, які застосовуються до юридичної особи носять кримінально-правовий характер. Як правильно підкреслювала в цьому аспекті Орловська Н.А., той факт, що штраф, який застосовується до юридичної особи не є покаранням, не позбавляє його ознак стягнення; він є *«різновидом реакції на причетність до злочину»*, інакше кажучи, заходом кримінально-правового впливу [78, с. 27].

З наведеного вище вбачається, що наявні дослідження, які стосуються заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, не дають відповіді на поставлені запитання, а єдиним виходом із даної ситуації є вироблення критеріїв розмежування видів заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб від покарань та видів стягнень, передбачених іншими галузями законодавства на теоретичному рівні.

Якщо звертатися до практики застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, то на дату цього дослідження в Єдиному державному реєстрі судових рішень наявні лише два вироки, якими до юридичних осіб було застосовано заходи кримінально-правового характеру, у обидвох випадках у вигляді штрафу. У першому випадку (справа № 686/10280/16-к) суд застосував до юридичної особи штраф, виходячи із двократного розміру неправомірної вигоди, що була надана службовій особі з метою ухилення від передбаченої законом відповідальності юридичної особи [79]. У другому випадку (справа № 263/9687/16-к) суд застосував до юридичної особи штраф, виходячи із двократного розміру неправомірної вигоди, що була надана службовій особі з метою отримання юридичною особою неправомірної вигоди [80].

Таким чином, у обох проаналізованих вище випадках суд застосував до юридичних осіб захід кримінально-правового характеру у вигляді штрафу на підставі абзацу 2 частини 1 статті 96-7 КК України, незважаючи на термінологічний недолік, що містить дане положення. Так, відповідно до абзацу 2 частини 1 статті 96-7 КК України, суд застосовує штраф виходячи з двократного розміру незаконно одержаної неправомірної вигоди (підкреслено автором), тоді як частинами 1, 2 статті 368-3, частинами 1, 2 статті 368-4, статтею 369, частиною 1 статті 369-2 КК України, які є підставами для застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, встановлено відповідальність за пропозицію, обіцянку надати неправомірну вигоду або надання неправомірної вигоди (підкреслено автором) [3, с. 394].

Що стосується доцільності застосування до юридичної особи ліквідації як найсуворішого виду заходів кримінально-правового характеру, то з одного боку, можна констатувати його невідповідність завданню КК України, а саме, забезпечити охорону прав і свобод людини і громадянина а також власності від злочинних посягань (стаття 1 КК України). Так, ліквідація юридичної особи може призвести до порушення цілого комплексу прав і свобод тих осіб, що з нею пов'язані, зокрема права власності засновників, акціонерів чи осіб, кошти яких

були залучені для здійснення господарської діяльності такою юридичною особою, чи права на здійснення підприємницької діяльності тощо.

З іншого ж боку, у випадку коли діяльність юридичної особи загрожує порушенню прав і свобод великої кількості осіб, а користь від ліквідації такої юридичної особи переважає ті негативні наслідки, які можуть потерпіти особи, пов'язані з нею, застосування такого заходу кримінально-правового характеру як ліквідація вбачається цілком виправданим кроком. В цьому аспекті варто звернути увагу на перелік тих кримінальних правопорушень, за вчинення яких уповноваженою особою юридичної особи до останньої може бути застосована ліквідація. До цього переліку входять: (1) злочини проти основ національної безпеки України (статті 109, 110, 113 КК України), (2) злочини проти волі, честі та гідності особи (статті 146, 147 КК України), (3) злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (стаття 160 КК України), (4) злочини проти громадської безпеки (статті 258 – 258-4, 260, 262 КК України), (5) злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (статті 436, 436-1, 437, 438, 442, 444, 447 КК України) (стаття 96-9 КК України). Загалом, це злочини, що становлять вкрай високий рівень суспільної небезпеки та класифікуються в більшості як тяжкі чи особливо тяжкі.

Також варто окремо зазначити про те, що ліквідація юридичної особи за причетність до терористичної діяльності була передбачена задовго до впровадження заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Так, відповідно до Закону України «Про Службу безпеки України», органи і співробітники Служби безпеки України уповноважені звертатися до суду з заявами про скасування реєстрації та припинення діяльності юридичних осіб за матеріалами оперативно-розшукової діяльності у разі проведення заходів щодо боротьби з тероризмом і фінансування терористичної діяльності [81, стаття 25]. Зазначене положення, по суті, надає право ліквідувати юридичну особу за причетність до вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з тероризмом, поза межами кримінального процесу. Вбачається, що разом з прийняттям закону № 314-VII доцільно було б виключити зазначене положення

з Закону України «Про Службу безпеки України» з метою недопущення дублювання повноважень та застосування до юридичної особи ліквідації за різними правовими процедурами.

Що стосується інших, окрім терористичної діяльності, кримінальних правопорушень, за вчинення яких уповноваженими особами юридичної особи передбачено застосування ліквідації, то на наш погляд, вони підлягають перегляду. Незважаючи на те, що за відсутності достатньої кількості судової практики, досить складно аналізувати практичні аспекти застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, проте в той же час видається очевидною недоцільність ліквідації юридичної особи у випадку вчинення її уповноваженою особою злочинів проти волі, честі та гідності особи (статті 146, 147 КК України) чи злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (стаття 160 КК України).

У разі ліквідації юридичної особи, згідно з статтею 96-8 КК України, судом може бути застосовано додатковий захід кримінально-правового характеру у вигляді конфіскації майна, що полягає в примусовому безоплатному вилученні майна юридичної особи у власність держави. Вбачається, що застосування судом такого заходу кримінально-правового характеру може призвести до неможливості звернення стягнення на майно юридичної особи кредиторами останньої та, відповідно, порушення їх майнових прав та інтересів. На цьому аспекті наголошувало також Головне науково-експертне управління у своєму висновку на проект Закону України № 2990, зазначаючи, що *«конфіскація усього майна юридичної особи не узгоджується з [...] необхідністю завершення розрахунків з кредиторами (у тому числі із сплати податків, зборів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, страхових коштів до Пенсійного фонду України та фондів соціального страхування)»* [54, п. 8]. З огляду на зазначене, конфіскація майна юридичної особи у власність держави повинна застосовуватись в суворій відповідності з положеннями Цивільного кодексу України та Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» в

частині порядку ліквідації юридичної особи та задоволення вимог кредиторів останньої [82, с. 289].

Окрім вищезазначеного, вчинення уповноваженою особою юридичної особи кримінально караного діяння, що є підставою для застосування заходів кримінально-правового характеру, тягне для юридичної особи також і додаткові наслідки, що не передбачені КК України. Так, до прикладу, Законом України «Про запобігання корупції» було передбачено створення Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, до якого повинні вноситись в обов'язковому порядку, в тому числі, відомості щодо юридичних осіб, до яких застосовано заходи кримінально-правового характеру у зв'язку з вчиненням корупційного правопорушення [83, стаття 59].

Відповідно до Положення про Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, підставою для внесення до реєстру відомостей про юридичну особу, до якої застосовано заходи кримінально-правового характеру, є електронна копія рішення суду, яке набрало законної сили з Єдиного державного реєстру судових рішень. В той же час, підставою вилучення таких відомостей є ухвала суду про звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально-правового характеру за визначеними у статті 96-5 КК України обставинами [84, розділ II]. Враховуючи те, що звільнення від відповідальності на підставі статті 96-5 КК України можливе до набрання вироком щодо уповноваженої особи законної сили, то вилучення відомостей про юридичну особу з реєстру можливе лише у випадку скасування судом апеляційної чи касаційної інстанції вироку щодо уповноваженої особи в частині застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи.

В свою чергу, внесення юридичної особи до зазначеного реєстру має наслідком обмеження деяких її прав. Відповідно до статті 17 Закону України «Про публічні закупівлі», підставою для відмови в участі у процедурі закупівлі та відхилення тендерної пропозиції учасника є наявність відомостей про юридичну особу-учасника у Єдиному державному реєстрі осіб, які вчинили

корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення [85, стаття 17]. Таким чином, обмеження права участі юридичної особи в публічних закупівлях є наслідком застосування до неї додаткових наслідків вчинення її уповноваженою особою кримінальних правопорушень, які передбачені не КК України, а іншим законом. Враховуючи той факт, що єдиним законом про кримінальну відповідальність в Україні є КК України, вважаємо за доцільне передбачити в тексті КК України як додатковий захід кримінально-правового характеру – позбавлення права участі в публічних закупівлях на постійній основі або на певний строк.

Загалом, на нашу думку, запропонований законопроектom № 2990 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб)» та закріплений в чинному КК України перелік заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб є занадто обмеженим, зокрема через те, що не забезпечує кінцевої мети їх застосування та не дозволяє достатньою мірою «індивідуалізувати» квазікримінальну відповідальність юридичних осіб.

Так, при визначенні видів заходів кримінально-правового впливу, що можуть бути застосовані як наслідок вчинення кримінально караних діянь, законодавець повинен в першу чергу керуватися метою їх застосування [86, с. 35]. Так, наприклад в КК України визначено мету застосування покарання: покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами (частина 2 статті 50 КК України). Дане положення отримало відображення і в теорії кримінального права. Переважна більшість науковців виділяє три основні цілі покарання такі як: (1) кара; (2) виправлення засуджених; та (3) запобігання вчиненню нових злочинів, що в своє чергу носить як загальний (запобігання вчиненню злочинів іншими особами), так і спеціальний (запобігання вчиненню злочинів засудженими особами) характер [87, с. 252-254; 3, с. 332-333].

Натомість, в КК України відсутнє визначення цілей застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. З аналізу правової природи встановлених в КК України видів заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (штраф, ліквідація, конфіскація майна), можна дійти висновку, що вони носять, в основному, каральну мету. В той же час, з огляду на специфіку суб'єкта, до якого такі заходи кримінально-правового характеру застосовуються, а саме, його неспроможність нести покарання, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб не можуть переслідувати каральної мети [88, с. 216]. Більше того, як зазначають деякі вчені, виділення серед правових наслідків вчинення протиправного діяння «інших заходів кримінально-правового характеру» свідчить про необхідність орієнтації на досягнення інших цілей, ніж несе покарання, зокрема, охоронної, попереджувальної, відновлювальної цілей [37, с. 70-71]. В такому разі, залишається відкритим питання того яку ж мету повинно переслідувати застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб? На нашу думку, метою застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, як заходів кримінально-правового впливу, відмінних від покарання, повинно бути насамперед запобігання вчиненню нових злочинів як суб'єктом, до яких вони застосовуються, так і іншими суб'єктами.

Одним із заходів кримінально-правового впливу щодо юридичних осіб, що може нести запобіжний характер є заборона займатися певним видом діяльності, що, як було зазначено в розділі 1.3. вище, застосовується в деяких іноземних юрисдикціях. Варто зазначити, що законопроектом № 2032 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження заходів кримінально-правового характеру стосовно юридичних осіб» також було передбачено окрім штрафу, конфіскації майна та ліквідації такий захід кримінально-правового характеру як заборона юридичній особі займатися певним видом діяльності серед тих, що визначені в її установчих документах. Даний вид заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб

пропонувалося застосовувати як основний і як додатковий захід у межах санкції від трьох місяців до трьох років [89, с. 2-3].

На нашу думку, доповнення КК України таким заходом кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як заборона займатися певним видом діяльності може бути ефективним інструментом для запобігання вчиненню такою юридичною особою протиправних діянь в майбутньому. Проте тут варто зробити кілька застережень. По-перше, запобіжна мета заборони юридичній особі займатися певним видом діяльності може бути досягнута лише за умови застосування цього заходу кримінально-правового характеру щодо тієї діяльності, здійснення якої призвело до вчинення злочину. Так, наприклад, цей захід кримінально-правового характеру може бути ефективним при вчиненні уповноваженою особою юридичної особи злочинів проти довкілля (вчинення яких наразі не є підставою для застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб): у разі вчинення уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи порушення правил охорони або використання надр (стаття 240 КК України), до юридичної особи доцільно було б застосовувати захід кримінально-правового характеру у вигляді заборони займатися видобуванням корисних копалин.

По-друге, важливо передбачити таке формулювання зазначеного виду заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, яке дозволяло б заборонити здійснення саме тої діяльності, що призвела до вчинення суспільно небезпечного діяння. В цьому аспекті, піддається критиці формулювання заборони займатися певним видом діяльності, запропоноване Законопроектом № 2032, оскільки воно звужує види діяльності юридичної особи лише до тих, що визначені в її установчих документах. Це є невиправданим з огляду на наступні чинники: (1) юридична особа має право займатися діяльністю, яка не передбачена в її установчих документах [90, п. 3.8]; (2) установчі документи юридичної особи можуть містити положення щодо невичерпності видів підприємницької діяльності, якими вона має право займатись.

В юридичній літературі також пропонується доповнити наявний в КК України перелік видів заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб таким заходом як *«внесення відомостей до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань про застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи»* [37, с. 154, 158]. На наш погляд, зазначене положення може слугувати аналогом такого кримінально-правового наслідку вчинення злочину фізичною особою як судимість.

***

Таким чином, у розділі 2 даного дослідження «Кримінальна відповідальність юридичних осіб за правом України» було встановлено, що до прийняття Закону України № 314-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб)» у травні 2013 року, яким КК України було доповнено Розділом XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб», в Україні вже були спроби впровадити інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб: (1) у 1993 році – при розробці проекту Кримінального кодексу України; (2) у 2009 році – шляхом прийняття Закону України «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень», обидві з яких завершилися невдачею.

У даному розділі було також досліджено передумови прийняття Закону України № 314-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб)». За результатами такого дослідження було встановлено, що поштовхом для прийняття зазначеного закону та, відповідно, впровадження інституту квазікримінальної відповідальності юридичних осіб в Україні, стала необхідність реалізації Україною другого етапу Плану дій з лібералізації візового режиму для України щодо імплементації Конвенцій Організації Об'єднаних

Націй та Ради Європи, а також рекомендацій GRECO у таких сферах як попередження та боротьба з організованою злочинністю, тероризмом та корупцією.

Зазначеним законом було передбачено можливість застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру за вчинення їх уповноваженими особами від імені та/або в інтересах таких юридичних осіб злочинів, передбачених законом про кримінальну відповідальність. В той же час, погляди науковців щодо правової природи заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб розділилися на такі групи: (1) заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як форма кримінальної відповідальності; (2) заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як «інші заходи кримінально-правового характеру»; (3) заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як окремий вид юридичної відповідальності; (4) заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як квазікримінальна відповідальність. Проаналізувавши кожен із зазначених підходів, нами було встановлено, що заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб можна віднести до квазікримінальної відповідальності (обмежено кримінальної відповідальності), що характеризується застосуванням до особи, яка не визнається суб'єктом злочину, заходів кримінально-правового впливу, відмінних від покарання.

Окрім цього, нами була зроблена спроба надати власне визначення заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, що являють собою: заходи кримінально-правового впливу, що застосовуються до юридичних осіб за вчинення їх уповноваженими особами від імені та/або в інтересах таких юридичних осіб кримінальних правопорушень, передбачених законом про кримінальну відповідальність, та полягають в передбаченому законом про кримінальну відповідальність обмеженні прав таких юридичних осіб.

Даючи відповідь на питання щодо підстав застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, було визначено три самостійні підстави, що дозволяють застосувати до юридичної особи заходи

кримінально-правового характеру: (1) вчинення її уповноваженою особою певних злочинів від імені та в інтересах юридичної особи; (2) вчинення її уповноваженою особою певних злочинів від імені юридичної особи; (3) незабезпечення виконання покладених на її уповноважену особу законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення певних злочинів, а також додаткову процесуальну умову - визнання уповноваженої особи юридичної особи винною у вчиненні будь-якого зі злочинів, що передбачені статтею 96-3 КК України. В контексті підстав застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру було обґрунтовано також доцільність розширення переліку злочинів, що можуть бути підставою для застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

Також у даному розділі було досліджено види заходів кримінально-правового характеру, що можуть бути застосовані до юридичних осіб, до яких належать: (1) штраф; (2) конфіскація майна; (3) ліквідація, та їх правову природу. За результатами дослідження було виокремлено наступні недоліки передбачених законодавцем видів заходів кримінально-правового характеру: (1) недоцільність віднесення окремих складів злочинів до підстав застосування ліквідації; (2) необхідність приведення у відповідність положень Закону України «Про Службу безпеки України» з положеннями КК України; (3) необхідність врахування інтересів кредиторів при застосуванні конфіскації майна як додаткового заходу кримінально-правового характеру до ліквідації; (4) наявність додаткових наслідків вчинення уповноваженою особою юридичної особи кримінальних правопорушень, які передбачені не в КК України, а в іншому законі; (5) недосконалість переліку видів заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, зокрема з огляду на мету їх застосування.

РОЗДІЛ 3 ТЕОРЕТИЧНА МОДЕЛЬ ІНСТИТУТУ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ В НОВОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

3.1. Аналіз недоліків законодавчого регулювання та пропозиції щодо вдосконалення інституту квазікримінальної відповідальності юридичних осіб в новому Кримінальному кодексі України

Станом на сьогоднішній день Україна перебуває в процесі реформування національного законодавства з метою приведення його до сучасних потреб та міжнародних стандартів. Не став винятком і закон про кримінальну відповідальність - Кримінальний Кодекс України. Указом Президента України від 07 серпня 2019 року № 584/2019 було створено Комісію з питань правової реформи, одним із завдань якої є підготовка та узагальнення пропозицій стосовно змін до законодавства про кримінальну відповідальність та кримінального процесуального законодавства [91, п. 4]. Робочою групою з питань розвитку кримінального права у складі Комісії з питань правової реформи вже було розпочато роботу над проектом нового КК України [92]. Саме тому наразі особливо актуальним є аналіз недоліків нормативного регулювання інституту квазікримінальної відповідальності юридичних осіб за чинним КК України з метою внесення пропозицій щодо його вдосконалення.

Як вже було зазначено вище, за даними Єдиного державного реєстру судових рішень, з дати набрання чинності змін до КК України в частині відповідальності юридичних осіб і до дати написання цього дослідження, тобто протягом шести років, лише до двох юридичних осіб було застосовано заходи кримінально-правового характеру. За такий проміжок часу, це надзвичайно низький показник, який свідчить про неефективність інституту заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, принаймні в тій формі, в якій він закріплений в чинному КК України. На нашу думку, причина такого

низького рівня застосування заходів кримінально-правового характеру полягає не лише в недосконалості їх нормативного регулювання, але і в небажанні органів досудового розслідування здійснювати кримінальні провадження щодо юридичних осіб.

По-перше, такий стан речей, зокрема, може пояснюватись відсутністю в формах звітності про роботу слідчих органів досудового розслідування, затверджених Інструкцією зі складання звітності про роботу слідчих, даних про застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, що, в свою чергу, демотивує слідчих витратити на провадження щодо юридичних осіб ресурси, які в органів досудового розслідування і без того обмежені [93]. По-друге, провадження щодо юридичних осіб вимагають доведення наявності такої ознаки суб'єктивної сторони складу злочину, що інкримінується уповноваженій особі юридичної особи як особливий мотив – вчинення злочину в інтересах юридичної особи (щодо злочинів, передбачених пунктами 1, 4, 5 частини 1 статті 96-3 КК України), що, в свою чергу, ускладнює здійснення кримінального провадження.

Незважаючи на зазначені вище фактори, варто зосередитися на виявленні власне недоліків нормативного регулювання заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, що становить одне із завдань даного дослідження. У попередньому розділі вже було охоплено деякі із них:

(1) недосконалість переліку кримінальних правопорушень, вчинення яких уповноваженою особою юридичної особи є підставою для застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб;

(2) недосконалість переліку видів заходів кримінально-правового характеру, що можуть бути застосовані до юридичних осіб за вчинення їх уповноваженими особами кримінальних правопорушень;

(3) необґрунтованість віднесення деяких складів злочинів до підстав застосування до юридичних осіб такого виду заходів кримінально-правового характеру як ліквідація;

(4) відсутність гарантій забезпечення прав третіх осіб при застосуванні конфіскації майна юридичної особи у власність держави як додаткового заходу кримінально-правового характеру до ліквідації юридичної особи;

(5) наявність додаткових наслідків вчинення уповноваженою особою юридичної особи кримінальних правопорушень, що є підставою для застосування заходів кримінально-правового характеру, які не передбачені КК України.

Якщо звертатися до законодавчого регулювання квазікримінальної відповідальності юридичних осіб в чинному КК України, то одним із недоліків є відсутність в ньому спеціальних норм щодо: (1) чинності закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених громадянами України або особами без громадянства від імені чи в інтересах юридичної особи за межами України а також (2) чинності закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених іноземцями або особами без громадянства від імені чи в інтересах юридичної особи за межами України.

Так, відповідно до статті 96-4 КК України, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб можуть бути застосовані до юридичних осіб приватного права – резидентів України у разі вчинення їх уповноваженими особами будь-якого зі злочинів, передбачених статтею 96-3 КК України. Що стосується юридичних осіб – нерезидентів України, то заходи кримінально-правового характеру можуть бути застосовані до останніх лише у разі вчинення їх уповноваженими особами злочинів, передбачених пунктами 3-5 частини 1 статті 96-3 КК України (зокрема, вчинення терористичного акту, фінансування тероризму, деяких злочинів проти основ національної безпеки України, деяких злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, тощо).

В той же час, залишається відкритим питання можливості застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб – резидентів України, уповноважені особи яких (громадяни, іноземці, особи без громадянства) вчинили злочини від імені чи в інтересах останніх за межами України. Оскільки юридична особа, відповідно до обраної Україною моделі

кримінальної відповідальності юридичних осіб, не є суб'єктом злочину, в КК України відсутні спеціальні норми щодо: (1) чинності закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених громадянами України або особами без громадянства від імені чи в інтересах юридичної особи за межами України а також (2) чинності закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених іноземцями або особами без громадянства від імені чи в інтересах юридичної особи за межами України.

Якщо виходити із загальних норм про чинність закону про кримінальну відповідальність (статті 7 та 8 КК України в чинній редакції) та положень Розділу XIV-1 КК України, то можна зробити висновок, що заходи кримінально-правового характеру можуть бути застосовані до юридичних осіб-резидентів України у разі вчинення їх уповноваженими особами злочинів за межами України в наступних випадках:

(1) вчинення громадянами України та особами без громадянства, що постійно проживають в Україні, злочинів, передбачених пунктами 1-5 статті 96-3 КК України, якщо інше не передбачено договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

(2) вчинення іноземцями або особами без громадянства, що не проживають постійно в Україні, тяжких або особливо тяжких злочинів проти прав і свобод громадян України або інтересів України, з-поміж тих, що передбачені пунктами 1-5 статті 96-3 КК України;

(3) вчинення іноземцями або особами без громадянства, що не проживають постійно в Україні, у співучасті зі службовими особами, які є громадянами України, злочинів, передбачених статтями 368-4, 369 та 369-2 КК України.

Відповідно до принципу *ne bis in idem*, що закріплений в частині 2 статті 7 КК України, особа не може бути притягнута в Україні до кримінальної відповідальності за злочини, покарання за які вона зазнала за межами України. Таким чином, притягнення уповноваженої особи юридичної особи до кримінальної відповідальності за межами України, виключає застосування

заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи – резидента України, від імені або в інтересах якої було вчинено злочин. Зазначене демонструє законодавчий недолік у взаємозалежності кримінального провадження щодо уповноваженої особи юридичної особи з провадженням щодо самої юридичної особи.

З метою уникнення неправильного тлумачення відповідних положень КК України, пропонуємо передбачити спеціальні норми щодо чинності закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених громадянами України, іноземцями, або особами без громадянства від імені чи в інтересах юридичної особи за межами України, як це зроблено, наприклад, в кримінальному кодексі Швеції, яка, подібно Україні, обрала модель квазікримінальної відповідальності юридичних осіб. Так, відповідно до положень шведського кримінального кодексу, якщо при здійсненні підприємницької діяльності шведською компанією було вчинено корупційний злочин (хабарництво або торгівля впливом) за кордоном, то така компанія підлягає відповідальності за шведським правом та юрисдикції шведського суду [94, с. 6].

Як було зазначено в підрозділі 2.2. даного дослідження, до підстав застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, відповідно до пункту 2 частини 1 статті 96-3 КК України відноситься, зокрема, незабезпечення виконання покладених на уповноважену особу юридичної особи законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення будь-якого зі злочинів, передбачених у статтях 209 (легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом) і 306 (використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів), частинах першій і другій статті 368-3 (підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми), частинах першій і другій статті 368-4 (підкуп особи, яка надає публічні послуги), статтях 369 (пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди

службовій особі) і 369-2 (зловживання впливом) КК України (стаття 96-3 КК України). Конструкція пункту 2 частини 1 статті 96-3 КК України викликає чимало запитань з приводу її практичного застосування, зокрема, в рамках встановлення причинно-наслідкового зв'язку між бездіяльністю (у даному випадку – незабезпеченням виконання обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції) та наслідком (у даному випадку – вчиненням злочинів, передбачених даною нормою). На жаль, судовій практиці не відомі випадки застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб на підставі пункту 2 статті 96-3 КК України, тому неможливо дати цілісну оцінку практичному застосуванню даної норми.

Окрім законодавчої недосконалості, зазначена норма не має належного соціально-економічного підґрунтя для її включення до КК України. Так, на нашу думку, недоцільно та невиправдано застосовувати заходи кримінально-правового впливу до юридичних осіб у разі так званого «ексцесу виконавця» (у даному випадку – уповноваженої особи юридичної особи). У разі якщо юридична особа дотримується заходів із запобігання корупції, передбачених законодавством, та впроваджує власні антикорупційні програми, вона не може зазнавати негативного впливу за бездіяльність її уповноважених осіб, що йдуть в розріз з її звичними правилами господарювання.

З конструкції даної норми вбачається, що вона була запозичена з зарубіжного законодавства, і, у дещо видозміненому вигляді, отримала закріплення в пункті 2 частини 1 статті 96-3 КК України. Наприклад, в Законі Великої Британії про боротьбу з хабарництвом (*англ.* - *UKBA*), передбачена норма, відповідно до якої юридична особа несе кримінальну відповідальність за «незабезпечення запобігання хабарництву». Так, комерційна організація визнається винною у разі вчинення пов'язаною з нею особою корупційного злочину з метою отримання або збереження бізнесу/переваги у веденні бізнесу в інтересах такої комерційної організації [95, розділ 7]. Згідно з доктриною кримінального права Великої Британії, «незабезпечення запобігання хабарництву» є так званим «злочином без вини», що був включений до

законодавства Великої Британії з метою недопущення випадків уникнення юридичною особою кримінальної відповідальності у разі неможливості встановлення вини юридичної особи за принципом «ідентифікації», що був детально описаний в підрозділі 1.2. даного дослідження [25, с. 5; 22]. При цьому, згідно з Законом Великої Британії про боротьбу з хабарництвом, юридична особа звільняється від відповідальності за «незабезпечення запобігання хабарництву», якщо доведе, що вона мала «адекватні процедури» для запобігання подібним діям [95, розділ 7].

В той же час, українське кримінальне право не допускає можливості притягнення до кримінальної відповідальності за відсутності суб'єктивної сторони складу злочину, тобто вини у формі умислу чи необережності. Більше того, пункт 2 частини 1 статті 96-3 КК України покладає на юридичну особу відповідальність за бездіяльність її конкретної уповноваженої особи, а не за діяння, як це передбачено, до прикладу, законодавством Великої Британії. Таким чином, вважаємо, що конструкція пункту 2 частини 1 статті 96-3 КК України є невдалою, оскільки не знаходить належного обґрунтування ні в доктрині національного кримінального права, ні в практиці зарубіжних держав. В той же час, пропонуємо запозичити концепцію «адекватних процедур» для включення до обставин, що пом'якшують відповідальність юридичної особи за вчинення її уповноваженими особами корупційних злочинів. Законом України «Про запобігання корупції» вже передбачено можливість затвердження антикорупційної програми юридичної особи, що являє собою комплекс правил, стандартів і процедур щодо виявлення, протидії та запобігання корупції у діяльності юридичної особи [83, стаття 62]. Дане положення цілком може стати фундаментом для впровадження концепції «адекватних процедур» в національне законодавство.

Як було зазначено в підрозділі 2.2. даного дослідження, обов'язковою процесуальною умовою застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб є визнання уповноваженої особи юридичної особи винною у вчиненні будь-якого зі злочинів, що передбачені статтею 96-3 КК України.

Даний висновок демонструє процесуальну взаємозалежність кримінального провадження щодо фізичної особи з провадженням щодо юридичної особи, що піддається обґрунтованій критиці з наступних причин.

По-перше, така взаємозалежність не допускає можливості здійснення кримінального провадження щодо юридичної особи у випадку закриття кримінального провадження щодо уповноваженої особи юридичної особи з підстав, передбачених пунктами 3-1 (не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення), 5 (помер підозрюваний, обвинувачений), 6 (існує вирок по тому самому обвинуваченню, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню, за умови якщо в них не здійснювалось провадження щодо юридичної особи) частини 1 статті 284 КПК України.

По-друге, наявність зазначеної вище обов'язкової процесуальної умови застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб не узгоджується з принципом презумпції невинуватості, який закріплений в статті 62 Конституції України. Як зазначив Конституційний Суд України у рішенні від 26 лютого 2019 року № 1-р/2019 у справі № 1-135/2018(5846/17) (щодо конституційності статті 368-2 КК України), *«процесуальні юридичні приписи (підтвердження чи непідтвердження доказами, доведеність чи недоведеність певного факту) не можуть бути складовою юридичної норми, яка передбачає кримінальну відповідальність, оскільки вони пов'язані не з діяннями суб'єкта злочину, а з процесуальною діяльністю посадових осіб уповноважених державних органів»* [96]. Незважаючи на те, що формально визнання уповноваженої особи юридичної особи винною у вчиненні будь-якого зі злочинів, що передбачені статтею 96-3 КК України не є складовою диспозиції норми, що передбачає квазікримінальну відповідальність юридичної особи, проте дана умова створює ситуацію, за якої сумніви щодо доведеності вини юридичної особи можуть тлумачитися не на її користь (частина 4 статті 17 КПК України).

Враховуючи зазначене, вважаємо за необхідне передбачити в кримінальному процесуальному законодавстві можливість проведення досудового розслідування та спрямування до суду матеріалів щодо юридичних осіб окремо від матеріалів щодо уповноважених осіб юридичних осіб, та й взагалі передбачити окремий процесуальний порядок застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб [65, с. 28].

3.2. Перспективи встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб в новому Кримінальному кодексі України

Окрім пропонованих змін до закріпленої в чинному КК України моделі квазікримінальної відповідальності юридичних осіб, що викладені вище, також вважаємо за доцільне розглянути можливість визнання українським законодавцем юридичної особи суб'єктом злочину, та, як наслідок, переходу до моделі повної кримінальної відповідальності юридичних осіб.

В першу чергу варто зазначити, що аргументи про те, що українська правова думка не готова до впровадження повної кримінальної відповідальності юридичних осіб спростовуються універсалізацією норм про кримінальну відповідальність юридичних осіб. Так, притягнення українських юридичних осіб до кримінальної відповідальності вже мало місце за Законом про корупцію за кордоном (англ. - *FCPA*), який, як відомо, має екстериторіальну дію. Даний закон поширюється на іноземних фізичних та юридичних осіб, які, перебуваючи на території Сполучених Штатів Америки, безпосередньо чи через посередника були залучені до будь-яких корупційних дій [97, с. 11]. Так, у 2013 році ТОВ «Альфред С. Топфер Інтернешенал (Україна)», дочірню компанію американської компанії Арчер Деніелс Мідланд (англ. - *Archer Daniels Midland*), було визнано винною у вчиненні її уповноваженими особами корупційних правопорушень, що підпадають під дію Закону про корупцію за кордоном (англ. *Foreign Corrupt Practices Act*). Відповідно до угоди про визнання винуватості, товариство сплатило штраф (у вигляді кримінальної санкції) у розмірі 17 771 613 доларів

США [98, п. 16]. Подібні екстериторіальні антикорупційні закони, що передбачають кримінальну відповідальність юридичних осіб мають також Великобританія, Канада, Франція тощо [95; 99; 100]. Вбачається, що за таких умов кримінальна відповідальність юридичних осіб в Україні це не лише наслідування практик окремих зарубіжних держав чи виконання міжнародних зобов'язань, але й реакція на універсалізацію норм про кримінальну відповідальність.

Більшість вітчизняних науковців притримуються думки, що однією із найбільших проблем запровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб в Україні є його невідповідність таким основним принципам кримінального права як «особистий характер відповідальності» «винна відповідальність», «індивідуалізація кримінальної відповідальності і покарання» та *ne bis in idem* [101, с. 161; 56, с. 99].

Що стосується принципу особистої відповідальності, то він закріплений в частині 2 статті 61 Конституції України, відповідно до якої юридична відповідальність особи має індивідуальний характер [102, стаття 61]. В теорії кримінального права даний принцип відображається в тому, що «кримінальній відповідальності і покаранню підлягає тільки особа, яка умисно або через необережність вчинила діяння, передбачене законом про кримінальну відповідальність» [3, с. 71]. У контексті зазначеного визначення виникає питання чи обмежується термін «особа» тільки фізичними особами чи може поширюватись також і на юридичних осіб? В теорії національного кримінального права на це питання наразі немає однозначної відповіді.

В той же час, обґрунтовуючи доцільність визнання юридичної особи суб'єктом кримінальної відповідальності А.С. Нікіфоров зазначав, що «особиста відповідальність – це відповідальність не лише фізичної особи» [103, с. 13]. Дане твердження має раціональний характер, враховуючи те, що юридична особа може особисто нести цивільно-правову та адміністративну відповідальність (хоча існування останньої в теорії піддається сумніву). Таким чином, якщо під «особистою відповідальністю» розуміти відповідальність особи

– як фізичної, так і юридичної, проблема суперечності кримінальної відповідальності юридичних осіб принципу особистої відповідальності нівелюється. За такого підходу кримінальну відповідальність юридичних осіб можна розглядати як *«специфічний різновид особистої винної відповідальності»* [103, с. 122]. Що стосується принципу особистої відповідальності в контексті негативних наслідків притягнення юридичної особи до кримінальної відповідальності для третіх осіб, то можна погодитись з Клепицьким І.А., який зазначав що *«[...] ті несприятливі наслідки, які настають в результаті засудження юридичної особи щодо зацікавлених в його добробуті третіх осіб, зовсім не входять в зміст кримінальної відповідальності і, відповідно, не порушують кримінально-правового принципу особистої відповідальності»* [17, с. 82].

В контексті принципу особистої відповідальності не можна оминати увагою положення статті 96-4 КК України, яку було доповнено частиною 3 відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», який набрав чинності 28 квітня 2020 року. Так, частиною 3 статті 96-4 КК України передбачено, що у разі реорганізації юридичних осіб, зазначених у частинах першій та другій статті 96-4 КК України, заходи кримінально-правового характеру можуть бути застосовані до їх правонаступників, до яких перейшли майно, права та обов'язки, пов'язані з вчиненням злочинів, зазначених пунктами 1-5 частини 1 статті 96-3 КК України.

Варто зазначити, що пояснювальна записка до проекту Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» не містить належного обґрунтування необхідності внесення змін до статті 96-4 КК України щодо врегулювання питання застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб у разі їх реорганізації [77]. З огляду на новизну зазначеного положення, відсутні також

і наукові дослідження, що аналізували б його відповідність принципу особистої відповідальності, та, відповідно, доцільність включення до КК України.

Вбачається, що частина 3 статті 96-4 КК України фактично покладає квазікримінальну відповідальність на юридичну особу, від імені та/або в інтересах якої не вчинялися кримінальні правопорушення її уповноваженими особами, тобто на юридичну особу, яка не була причетна до вчинення кримінальних правопорушень, передбачених пунктами 1-5 частини 1 статті 96-3 КК України. У даному випадку вже не йдеться про застосування певної юридичної фікції, що дозволяє встановити вину юридичної особи, а йдеться про відповідальність іншої особи, ніж та, яка вчинила злочин (в розумінні вчинення злочину юридичною особою). Більше того, видається неоднозначним формулювання частини 3 статті 96-4 КК України, відповідно до якої заходи кримінально-правового характеру можуть бути застосовані до правонаступників, до яких «перейшли майно, права та обов'язки, пов'язані з вчиненням злочинів», оскільки воно не дозволяє виокремити конкретний перелік майна, майнових прав та обов'язків, що перейшли до таких правонаступників та встановити чи знали такі правонаступники про незаконність набуття зазначеного майна, майнових прав та обов'язків.

На наш погляд, у випадку реорганізації юридичної особи, від імені та/або в інтересах якої було вчинено будь-який зі злочинів, передбачених пунктами 1-5 частини 1 статті 96-3 КК України, співмірним заходом кримінально-правового впливу буде застосування до правонаступників такої юридичної особи спеціальної конфіскації, у випадку якщо такі правонаступники (їх уповноважені особи) знали, або повинні були знати, що майно, отримане внаслідок реорганізації, відповідає будь-якій із ознак, зазначених у пунктах 1-4 частини 1 статті 96-2 КК України, а саме, що таке майно: (1) одержане внаслідок вчинення злочину та/або є доходами від такого майна; (2) призначалося (використовувалося) для схиляння особи до вчинення злочину, фінансування та/або матеріального забезпечення злочину або винагороди за його вчинення; (3) було предметом злочину, крім того, що повертається власнику (законному

володільцю), а у разі, коли його не встановлено – переходить у власність держави; (4) було підшукане, виготовлене, пристосоване як засіб чи знаряддя вчинення злочину, окрім того, що повертається власнику (законному володільцю), який не знав і не міг знати про його незаконне використання.

Що стосується принципу винної відповідальності, то він також закріплений на конституційному рівні та полягає в тому, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (стаття 62 Конституції України). Безперечно, вина у кримінальному праві є обов'язковою ознакою як злочину, так і суб'єктивної сторони складу злочину [104, с. 135]. В той же час, аналізуючи перспективи запровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб в Україні, вітчизняні вчені вдаються до перенесення існуючих ознак вини фізичної особи, наприклад, таких як свідомість та воля, на юридичних осіб [104, с. 127]. Відповідно, вина юридичної особи, як штучного утворення, апріорі не може визначатися за допомогою тих ознак, що характеризують вину фізичної особи. На цьому аспекті наголошував також У.С. Джекебаєв, зазначаючи, що «вина юридичних осіб, які вчинили злочинні діяння, може розглядатися лише через діяння її уповноважених представників, що можуть діяти як умисно, так і через необережність» [105]. Для того щоб допустити кримінальну відповідальність юридичних осіб, необхідно відійти від класичного розуміння вини та розробити нові доктринальні концепції, які б дозволяли виокремити вину юридичної особи. Якщо ж повністю заперечувати можливість юридичної особи діяти винно, то необхідно піддавати сумніву також і можливість притягнення юридичної особи до цивільної чи адміністративної відповідальності [3, с. 389].

Також в літературі висловлюється думка, що інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб суперечить принципу *ne bis in idem* (ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення), який закріплено в частині 1 статті 61 Конституції України. Така позиція обґрунтовується тим, що притягнення юридичних осіб до

кримінальної відповідальності не виключає кримінальної відповідальності фізичних осіб, вчинення кримінально караних діянь якими стало підставою для відповідальності юридичних осіб. Контраргументом наведеній позиції може виступати той факт, що за таких обставин існують одночасно два різні суб'єкти відповідальності, а уповноважена фізична особа виступає лише «інструментом за допомогою якого юридична особа скоює заборонене законом діяння» [72].

Підсумовуючи зазначене вище, зазначимо, що при аналізі перспектив встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб в Україні, нами не було встановлено суперечностей цього кримінально-правового інституту таким фундаментальним принципам кримінального права як «особистий характер відповідальності», «винна відповідальність», «індивідуалізація кримінальної відповідальності і покарання» та принципу *ne bis in idem*. На наш погляд, позитивне вирішення питання встановлення повної кримінальної відповідальності юридичних осіб в новому КК України залежить в першу чергу від політичної волі законодавця, а вже потім від наявності достатніх теоретичних розробок у згаданому напрямі.

***

Таким чином, у розділі 3 даного дослідження «Теоретична модель інституту відповідальності юридичних осіб за кримінальним правом в новому Кримінальному кодексі України» було проаналізовано недоліки законодавчого регулювання заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб та зроблено деякі пропозиції щодо вдосконалення інституту квазікримінальної відповідальності юридичних осіб в новому КК України, над проектом якого, станом на дату написання даного дослідження, ведеться активна робота робочою групою з питань кримінального права у складі Комісії з питань правової реформи.

Окрім тих недоліків нормативного регулювання заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, які були детально розкриті в попередніх розділах даного дослідження, було виокремлено такий недолік як відсутність в чинному КК України спеціальних норм щодо: (1) чинності закону

про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених громадянами України або особами без громадянства від імені чи в інтересах юридичної особи-резидента України за межами України а також (2) чинності закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених іноземцями або особами без громадянства від імені чи в інтересах юридичної особи-резидента України за межами України. Виходячи з загальних норм КК України про чинність закону про кримінальну відповідальність, нами було зроблено висновок щодо можливості застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб-резидентів України у разі вчинення їх уповноваженими особами (як громадянами України, так і особами без громадянства та іноземцями) злочинів за межами України у певних випадках.

Також у даному розділі було детально проаналізовано таку підставу застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як незабезпечення виконання покладених на уповноважену особу юридичної особи законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення деяких злочинів, передбачених пунктом 2 частини 1 статті 96-3 КК України та встановлено необґрунтованість її включення до КК України. Шляхом порівняльного аналізу зазначеної підстави з її аналогом законодавстві Великої Британії було зроблено пропозицію включити концепцію «адекватних процедур» до обставин, що пом'якшують відповідальність юридичної особи.

Що стосується процесуальної взаємозалежності кримінального провадження щодо юридичної особи з провадженням щодо уповноваженої особи юридичної особи, то вона була піддана критиці з наступних причин: (1) неможливість здійснення кримінального провадження щодо юридичної особи у випадку закриття кримінального провадження щодо уповноваженої особи юридичної особи з підстав, передбачених пунктами 3-1, 5, 6 частини 1 статті 284 КПК України; (2) неузгодженість з принципом презумпції невинуватості. Як один із варіантів вирішення зазначених проблем, було запропоновано

передбачити окремий процесуальний порядок застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб в КПК України.

В якості законодавчої новели, нами було розглянуто також перспективи встановлення повної кримінальної відповідальності юридичних осіб в новому КК України. З цією метою, було спростовано основні аргументи противників визнання юридичної особи суб'єктом злочину та, як наслідок, встановлення повної кримінальної відповідальності юридичних осіб, а саме: (1) неготовність української правової думки до впровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб; (2) невідповідність інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб таким принципам кримінального права як «особистий характер відповідальності», «винна відповідальність», «індивідуалізація кримінальної відповідальності і покарання» та *ne bis in idem*.

ВИСНОВКИ

Враховуючи викладене вище та керуючись поставленими перед нами завданнями для проведення даного дослідження, ми дійшли наступних висновків:

1. Станом на сьогодні, інститут відповідальності юридичних осіб за кримінальним правом в тому чи іншому вигляді існує в більшості країн як загального, так і континентального права. В той же час, підходи до цього інституту відрізняються в залежності від принципів національного права конкретної країни. Так, за критерієм визнання чи невизнання юридичної особи суб'єктом злочину ці підходи можна окреслити наступним чином: (1) повна кримінальна відповідальність юридичних осіб, відповідно до якої юридична особа є самостійним суб'єктом злочину поряд із фізичною особою; (2) квазікримінальна відповідальність юридичних осіб, відповідно до якої юридична особа не визнається суб'єктом злочину, проте до неї можуть застосовуватись заходи кримінально-правового впливу; (3) повне заперечення кримінальної відповідальності юридичних осіб, відповідно до якої лише фізична особа визнається суб'єктом злочину, при цьому до юридичної особи не можуть застосовуватись заходи кримінально-правового впливу.

Шляхом здійснення порівняльного дослідження законодавства окремих зарубіжних країн, в яких встановлена повна кримінальна відповідальність юридичних осіб, нами було виявлено дві найбільш поширені доктрини, що застосовуються для визначення вини юридичної особи: (1) доктрина *respondeat superior*, відповідно до якої об'єктивна та суб'єктивна сторони злочину, що вчиняється фізичною особою, яка діє від імені юридичної особи, інкримінуються такій юридичній особі; (2) доктрина «ідентифікації», відповідно до якої дії та психічний стан особи, яка представляє «керівний розум та волю» юридичної особи, ототожнюються з діями та психічним станом самої юридичної особи.

Що стосується власне видів заходів кримінально-правового впливу, що застосовуються до юридичних осіб за законодавством зарубіжних країн, то можна констатувати, що вони відрізняються в залежності від підходу тої чи іншої країни до кримінальної відповідальності юридичних осіб. При цьому, у випадку застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового впливу враховується потенційний вплив на права та інтереси осіб, пов'язаних із господарською діяльністю такої юридичної особи.

2. Незважаючи на попередні спроби українського законодавця імплементувати в національне кримінальне право інститут відповідальності юридичних осіб у 1993 та 2009 роках, він був запроваджений лише у 2013 році внаслідок прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб», яким КК України було доповнено Розділом XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб». Основною передумовою прийняття зазначеного закону стала необхідність реалізації Україною другого етапу Плану дій з лібералізації візового режиму для України щодо імплементатії Конвенцій Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи, а також рекомендацій GRECO у таких сферах як попередження та боротьба з організованою злочинністю, тероризмом та корупцією.

3. Проаналізувавши наявні в доктрині національного кримінального права підходи до розуміння правової природи заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб зазначимо, що ми погоджуємося з думкою тих науковців, які відносять заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб до окремого виду відповідальності, а саме до квазікримінальної (обмежено кримінальної) відповідальності з наступних причин: (1) вони є проявом юридичної відповідальності; (2) вони застосовуються до особи, яка не є суб'єктом злочину; (3) вони передбачають застосування заходів кримінально-правового впливу, відмінних від покарання.

З огляду на зазначені ознаки, нами було сформульовано власне визначення поняття «заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб», яке звучить наступним чином: це заходи кримінально-правового впливу, що застосовуються до юридичних осіб за вчинення їх уповноваженими особами від імені та/або в інтересах таких юридичних осіб кримінальних правопорушень, передбачених законом про кримінальну відповідальність, та полягають в передбаченому законом про кримінальну відповідальність обмеженні прав таких юридичних осіб.

4. Спираючись на результати комплексного аналізу національного законодавства, нами було виокремлено наступні недоліки правового регулювання інституту квазікримінальної відповідальності юридичних осіб у вигляді заходів кримінально-правового характеру за чинним КК України:

(1) недосконалість переліку кримінальних правопорушень, вчинення яких уповноваженою особою юридичної особи є підставою для застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб;

(2) недосконалість переліку підстав для застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб;

(3) недосконалість переліку видів заходів кримінально-правового характеру, що можуть бути застосовані до юридичних осіб за вчинення їх уповноваженими особами кримінальних правопорушень;

(4) необґрунтованість віднесення деяких складів злочинів до підстав застосування до юридичних осіб такого виду заходів кримінально-правового характеру як ліквідація;

(5) відсутність гарантій забезпечення прав третіх осіб при застосуванні до юридичної особи конфіскації майна як додаткового заходу кримінально-правового характеру до ліквідації юридичної особи;

(6) наявність додаткових наслідків вчинення уповноваженою особою юридичної особи кримінальних правопорушень, що є підставою для застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, які передбачені не в КК України, а в іншому законі;

(7) необґрунтованість застосування заходів кримінально-правового характеру до правонаступників юридичних осіб у разі їх реорганізації;

(8) відсутність спеціальних норм щодо чинності закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених громадянами України, іноземцями, або особами без громадянства від імені чи в інтересах юридичної особи-резидента України за межами України;

(9) наявність обов'язкової процесуальної умови для застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб;

(10) взаємозалежність кримінального провадження щодо юридичної особи з кримінальним провадженням щодо уповноваженої особи юридичної особи.

В якості можливих шляхів усунення зазначених вище недоліків, та, відповідно, з метою вдосконалення правового регулювання інституту заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, ми рекомендуємо в першу чергу вжити наступних заходів:

(1) розширити перелік кримінальних правопорушень, вчинення яких уповноваженою особою юридичної особи є підставою для застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, шляхом доповнення частини 1 статті 96-3 КК України злочинами, що становлять так званий «пасивний підкуп» та передбачені частинами 3-4 статті 354, статтею 368, частинами 3-4 статті 368-3, частинами 3-4 статті 368-4 КК України, а також злочинами проти довкілля, що передбачені статтями 236-254 КК України;

(2) розширити перелік видів заходів кримінально-правового характеру, що можуть бути застосовані до юридичних осіб за вчинення їх уповноваженими особами кримінальних правопорушень, шляхом доповнення частини 1 статті 96-6 КК України такими додатковими заходами як «заборона займатися певним видом діяльності безстроково або на певний строк» та «заборона участі в публічних закупівлях безстроково або на певний строк»;

(4) звужити перелік кримінальних правопорушень, вчинення уповноваженою особою юридичної особи яких є підставою для ліквідації

юридичної особи, шляхом виключення з частини 1 статті 96-6 КК України злочинів проти волі, честі та гідності особи (статті 146, 147 КК України), а також злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (стаття 160 КК України);

(5) забезпечити дотримання принципу особистої відповідальності, шляхом виключення частини 3 статті 96-4 КК України, яка передбачає застосування заходів кримінально-правового характеру до правонаступників юридичних осіб у разі їх реорганізації;

(6) забезпечити дотримання принципу правової визначеності, шляхом доповнення КК України спеціальними нормами щодо чинності закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених громадянами України, іноземцями, або особами без громадянства від імені чи в інтересах юридичної особи-резидента України за межами України;

(7) забезпечити дотримання принципу презумпції невинуватості, шляхом відмежування кримінального провадження щодо юридичної особи від кримінального провадження щодо уповноваженої особи юридичної особи, та, відповідно, передбачити окремий процесуальний порядок застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

5. Беручи до уваги той факт, що імплементація інституту квазікримінальної відповідальності юридичних осіб в національне кримінальне право похитнула традиційний підхід: суб'єкт злочину – виключно фізична особа, розгляд перспектив встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб поряд із фізичними особами є як ніколи доречним. Так, на наше переконання, квазікримінальна відповідальність юридичних осіб є лише перехідною ланкою на шляху до визнання юридичної особи суб'єктом злочину та, як наслідок, переходу до моделі повної кримінальної відповідальності юридичних осіб.

Зазначене видається можливим з огляду на те, що інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб на даному етапі розвитку української кримінально-правової науки не вступає в серйозні суперечності з такими

фундаментальними принципами кримінального права як «особистий характер відповідальності», «винна відповідальність», «індивідуалізація кримінальної відповідальності і покарання» та *ne bis in idem*. В той же час, такі кардинальні зміни потребують не лише ґрунтовних теоретичних розробок у згаданому напрямі, але і політичної волі законодавця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Трут Д.В. Притягнення юросіб до кримінальної відповідальності в Україні: міф чи реальність. Юридична газета. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/prityagnennya-yurosib-do-kriminalnoyi-vidpovidalnosti-v-ukrayini-mif-chi-realnist.html> (дата звернення: 01.03.2020).
2. Орловська Н. А. Про модель кримінально-правового впливу на юридичну особу в Україні. Юридичний вісник. 2014. № 2. С. 161-166. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urid_2014_2_30 (дата звернення 01.03.2020).
3. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: Навчальний посібник / За заг. ред. М. І. Хавронюка. К.: Ваіте, 2014. 944 с.
4. Харитонов С. О. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб в системі кримінального законодавства України. *Заходи кримінально-правового впливу: проблеми нормативної регламентації та ефективності застосування*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 7 лютого 2014 р.): Одеса. 2014. С. 145-147. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6307/1/Haritonov_145_147.pdf (дата звернення 22.03.2020).
5. Ответственность юридических лиц за коррупцию в странах Восточной Европы и Центральной Азии. Тематическое исследование Антикоррупционной сети ОЭСР для стран Восточной Европы и Центральной Азии. 2015. URL: <http://www.oecd.org/corruption/acn/ACN-Liability-of-Legal-Persons-2015-RUS.pdf> (дата звернення 03.03.2020).
6. Об административных правонарушениях и санкциях: Закон Республики Болгария. URL: <http://bulgaris.ru/AGPobadminnarushen/obadminnarushen016.html> (дата звернення 03.03.2020).

7. Додонов В. Н. Сравнительное уголовное право. Общая часть: монография / под общ. и науч. ред. С. П. Щербы. М.: Юрлитфорум. 2009. 448 с. URL: <https://sci.house/kniga-pravovedenie-sravnitelnoe-scibook/sravnitelnoe-ugolovnoe-pravo-obschaya-chast.html> (дата звернення 02.05.2020).
8. Report of the Preparatory Committee on the Establishment of an International Criminal Court, Vol. I, UN Doc. A/51/22. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/e75432/pdf/> (дата звернення 09.02.2020).
9. William A. Schabas. The International Criminal Court: A Commentary on the Rome Statute, Oxford: Oxford University Press, 2013.
10. Rome Statute of the International Criminal Court of 17 July 1998, UN, Treaty Series, vol. 2187, No. 38544, International Criminal Court, 2011, URL: <https://www.icc-cpi.int/resource-library/documents/rs-eng.pdf> (дата звернення 09.02.2020).
11. Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країні осі: Міжнародний документ від 08.08.1945. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_201 (дата звернення 09.02.2020).
12. Preparatory Committee Draft Statute for the International Criminal Court of 14 April 1998, A/Conf.183/2/Add.1. URL: <http://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?OpenAgent&DS=A/CONF.183/2/Add.1&Lang=E> (дата звернення 09.02.2020).
13. Summary records of 26th meeting of the Committee of the Whole of 8 July 1998, A/Conf.183/C.1/SR.26 URL: https://legal.un.org/diplomaticconferences/1998_icc/docs/english/vol_2/a_conf183_c_1_sr26.pdf (дата звернення 09.02.2020).
14. Recommendation No. R (88) 18 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 20 October 1988 and explanatory memorandum. Council of Europe. Strasbourg. 1990. 16 p. URL: <https://rm.coe.int/16804c5d71> (дата звернення 30.04.2020).

15. Cristina de Maglie. Models of Corporate Criminal Liability in Comparative Law, 4 Wash. U. Global Stud. L. Rev. 547 (2005). URL: https://openscholarship.wustl.edu/law_globalstudies/vol4/iss3/4 (дата звернення 15.02.2020).

16. Грищук В. К., Пасека О. Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ. 2013. 248 с. URL: http://nbuviar.gov.ua/images/dorobku_partneriv/Grushuk.pdf (дата звернення 28.03.2020).

17. Клепицкий И.А. Система хозяйственных преступлений. М.: Статут. 2005. 570 с. URL: https://www.studmed.ru/klepickiy-ia-sistema-hozyaystvennyh-prestupleniy_09b5e708147.html (дата звернення 29.03.2020).

18. Garner, Bryan A., and Henry Campbell Black. Black's Law Dictionary. 9th ed. St. Paul, MN: West, 2009. 1920 p.

19. Case of New York Central R.R. v. United States, 212 U.S. 481 (1909). URL: <https://casetext.com/case/new-york-central-rr-v-united-states> (дата звернення 13.02.2020).

20. Case of Mark D. Wilson, Janet D. Wilson v. United States, 989 F.2d 953 (8th Cir. 1993). URL: <https://casetext.com/case/wilson-v-us-170> (дата звернення 14.02.2020).

21. Crystal Jezierski. Corporate Liability in United States. Baker McKenzie United States. URL: <https://globalcompliancenews.com/white-collar-crime/corporate-liability-united-states/> (дата звернення 14.02.2020).

22. Joanna Ludlam. Corporate criminal liability in the United Kingdom. Baker McKenzie United Kingdom. URL: <https://globalcompliancenews.com/wcc/corporate-liability-in-the-united-kingdom/> (дата звернення 15.02.2020).

23. Legal Guidance for Corporate Prosecutions. The Crown Prosecution Service official web site. URL: <https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/corporate-prosecutions> (дата звернення 01.03.2020).

24. Eoin O'Shea. Criminal liability and the politics of enforcement. Butterworths journal of International Banking and Financial Law (2016) 2 JIBFL 103A. URL: <https://www.reedsmith.com/-/media/files/perspectives/2016/02/criminal-liability-and-the-politics-of-enforcement/files/criminal-liability-and-the-politics-of-enforcement/fileattachment/criminalliabilityandthepoliticsofenforcement.pdf> (дата звернення 02.03.2020).
25. Liability of legal person (entity). Programmatic Cooperation Framework for Armenia, Azerbaijan, Georgia, Republic of Moldova, Ukraine and Belarus. URL: <https://rm.coe.int/16806eebf2> (дата звернення 07.03.2020).
26. Проворотов О.П. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як одна з моделей реалізації інституту кримінальної відповідальності: міжнародний досвід. 2018. С. 232-239. URL: <https://zenodo.org/record/2631535> (дата звернення 02.05.2020).
27. Волженкин Б. В. Уголовная ответственность юридических лиц: Серия «Современные стандарты в уголовном праве и уголовном процессе». СПб., 1998. 40 с. URL: http://www.procuror.spb.ru/izdaniya/1998_01_09.pdf (дата звернення 08.03.2020).
28. B.F. Keulen & E.Gritter. Corporate Criminal Liability in the Netherlands. Electronic Journal of Comparative Law, vol. 14.3 (December 2010). URL: <https://www.ejcl.org/143/art143-9.pdf> (дата звернення 03.03.2020).
29. Criminal Code of the French Republic (English version). URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/content/location/1740> (дата звернення 01.03.2020).
30. Anca Iulia Pop. Criminal liability of corporations – comparative jurisprudence. Michigan State University College of Law. 2006. 59 p. URL: http://www.law.msu.edu/king/2006/2006_Pop.pdf (дата звернення 02.05.2020).
31. Eric Lasry. Corporate Liability in France. Baker McKenzie France. URL: <https://globalcompliancenews.com/white-collar-crime/corporate-liability-in-france/> (дата звернення 02.05.2020).

32. Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях от 30.12.2001 № 195-ФЗ. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34661/ (дата звернення 06.03.2020).

33. Crime and Courts Act 2013. UK Public General Acts. Schedule 17. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2013/22/schedule/17/enacted> (дата звернення 02.05.2020).

34. Братусь С.Н. Юридические лица в советском гражданском праве (понятие, виды, государственные юридические лица). М.: Юрид. изд-во Министерства юстиции СССР. 1947. 362 с.

35. Дудоров О. О., Каменський Д. В. Кримінальна відповідальність американських корпорацій за економічні злочини: від витоків до сьогодення. Право і громадянське суспільство. 2015. № 2. С. 103-145. URL: http://lcslaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/2-11-2015/item/download/153_c9acc0d64a98ad83cf5d84f3b66e55 (дата звернення 08.03.2020).

36. Фріс П. Л. До питання про кримінальну відповідальність юридичної особи. Юридичний вісник. 2015. № 2 (35). С. 152-156. URL: http://law.nau.edu.ua/images/Nauka/Naukovij_jurnal/2015/statji_n2_35_2015/31.PDF (дата звернення 15.02.2020).

37. Проворотов О.П. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як інститут кримінального права України: дис. на здоб. н.с. канд. ю.н. Київ. 2019. 196 с. URL: http://idpnan.org.ua/files/2019/kopiya-provotorov-o.-p.-zahodi-kriminalno-pravovogo-harakteru-shchodo-yuridichnih-osib-yak-institut-kriminalnogo-prava-ukrayini_d_.docx (дата звернення 28.03.2020).

38. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. Х.: Право. 2010. 455 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI-2010/UgolovPravoZag.pdf (дата звернення 15.02.2020).

39. Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень: Закон України від 11.06.2009 р. № 1507-VI. Відомості Верховної Ради України. 2009. № 45. Ст. 692.

40. Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України щодо запобігання та протидії корупції: Закон України від 21.12.2010 р. № 2808-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 25. С. 188.

41. Берзін П.С., Гацелюк В.О. Суб'єкт злочину. Вісник Асоціації кримінального права України. 2013. № 1(1). С. 144-159. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/1_9.pdf (дата звернення 13.02.2020).

42. Безвізовий діалог між Україною та ЄС. План дій з лібералізації візового режиму. Схвалено на саміті Україна – Європейський Союз: План від 22.11.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001 (дата звернення 22.02.2020).

43. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції. Міжнародний документ від 31.10.2003 р. Відомості Верховної Ради України. 2007. № 49.

44. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією. Міжнародний документ від 27.01.1999 р. № ETS173. Відомості Верховної Ради України. 2007. № 47-48.

45. Про укладення Другого протоколу до Конвенції про захист фінансових інтересів Європейських співтовариств. Акт Ради від 19.07.1997 р. Офіційний вісник Європейських співтовариств. 1997. № С 221/11. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/radi-vid-19-cherვნya-1997-roku-pro-ukladennya-drugogo-protokolu-do-konventsii-pro-zakhist-finansovikh-interesiv-evropeyskikh-spivtovaristv-97c-22102.pdf> (дата звернення 22.02.2020).

46. Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму. Міжнародний документ від 16.05.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_712#Text (дата звернення 22.02.2020).

47. Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму. Міжнародний документ від 09.12.1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518#Text (дата звернення 22.02.2020).

48. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму. Міжнародний документ від 16.05.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948#Text (дата звернення 22.02.2020).

49. Рамкова Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти організованої злочинності. Міжнародний документ від 21.07.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_786 (дата звернення 22.02.2020).

50. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності. Міжнародний документ від 15.11.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text (дата звернення 22.02.2020).

51. Joint First and Second Evaluation Rounds. Evaluatin Report on Ukraine. Greco Eval I – II Rep (2006) 2E. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806ca221> (дата звернення 22.02.2020).

52. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб: Закон України від 23.05.2013 р. № 314-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 12. ст. 183.

53. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб)» від 14.05.2013 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46901 (дата звернення 22.02.2020).

54. Висновок Головного науково-експертного управління на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму

для України стосовно відповідальності юридичних осіб» від 22.05.2013 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46901 (дата звернення 23.02.2020).

55. Нерсесян А. С. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичної особи: аналіз нового законопроекту. Вісник Вищої ради юстиції. 2013. № 2 (14). С. 181-192. URL: http://www.vru.gov.ua/content/article/visnik14_16.pdf (дата звернення 22.03.2020).

56. Батраченко Т.С. Визначення окремих проблемних питань щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб. Вісник Академії митної служби України. Сер.: Право. 2013. № 2 (11). С. 97-101. URL: <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/bitstream/123456789/533/1/16.pdf> (дата звернення 22.03.2020).

57. Яремко Г. З. Система заходів кримінально-правового характеру. Часопис Академії адвокатури України. 2014. № 4 (25). Т. 7. С. 89-96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chaau_2014_7_4_15 (дата звернення 23.03.2020).

58. Задоя К. П. Правова природа заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб. Право і громадянське суспільство. 2014. № 4. С. 42-53. URL: http://lclaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/4-9-2014/item/download/118_b318cd6a3cc3407b70006646a82cc461 (дата звернення 23.03.2020).

59. Лихова С. Я. Юридичні особи як суб'єкти кримінальної відповідальності за КК України. Юридичний вісник. 2014. № 4 (33). С. 128-132. URL: http://law.nau.edu.ua/images/Nauka/Naukovij_jurnal/2014/statji_n4-33_2014/27.PDF (дата звернення 23.03.2020).

60. Загиней З.А. Квазікримінальна відповідальність юридичних осіб за кримінальним та кримінальним процесуальним законодавством України. Вісник Національної академії прокуратури України. 2017. № 3 (49). С. 49-56. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2017_3_10 (дата звернення 24.03.2020).

61. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст. 131.

62. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник. (Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін.). – Вид. 4-те переробл. та допов. / За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. К.: Атіка. 2008. 376 с.

63. Рішення Конституційного Суду України від 30.05.2001 р. № 7-рп/2001 у справі № 1-22/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-01#Text> (дата звернення 24.03.2020).

64. Пивоваров В.В., Маковецька В.В. Кримінальна відповідальність корпорацій: проблема визначення вини. Теорія і практика правознавства. 2014. Вип. 2 (6). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_2_35 (дата звернення 24.03.2020).

65. Шаповалова О.А. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб: актуальні питання застосування. *Застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб: матеріали міжнародного круглого столу (30 липня 2019 року)*. Київ: Національна академія прокуратури України. 2019. С. 26-29. URL: http://napu.com.ua/materialy/ZASTOSUVANNIA_ZAHODIV_kriminalna_pravogo.pdf (дата звернення 25.03.2020).

66. Кришевич О.В. Кримінальна відповідальність юридичних осіб за шахрайство: порівняльний аспект національного та міжнародного законодавства. *Застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб: матеріали міжнародного круглого столу (30 липня 2019 року)*. Київ: Національна академія прокуратури України. 2019. С. 57-61. URL: http://napu.com.ua/materialy/ZASTOSUVANNIA_ZAHODIV_kriminalna_pravogo.pdf (дата звернення 25.03.2020).

67. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки: Закон України від 14.10.2014 р. № 1699-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 46. Ст. 2047.

68. Особливості кримінального провадження щодо юридичної особи: науково-методичні рекомендації / К. Л. Бугайчук, А.М. Яценко, І.В. Лешукова,

О. О. Кочура, А. В. Даниленко. Харків: ХНУВС. 2015. 60 с.
URL: <http://univd.edu.ua/science-issue/issue/59> (дата звернення 24.03.2020).

69. Яценко А.М. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб: поняття та мета застосування. С. 311-314. URL: <http://univd.edu.ua/science-issue/issue/2109> (дата звернення 30.04.2020).

70. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.

71. Пасека О. Ф. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб: окремі проблемні питання. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2014. № 4. С. 253-263. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvlduvs_2014_4_28 (дата звернення 28.03.2020).

72. Дудоров О.О. Проблема юридичної особи як суб'єкта злочину та її вирішення у проектах КК України. Вісник Академії правових наук України. 1999. № 2. С. 133-141. URL: <https://crimpravo.com/naukovi-statti-kryminalne-pravo/problema-yurydychnoyi-osoby-yak-sub-yekta-zlochynu.html> (дата звернення 28.03.2020).

73. Задоя К.П. Висновок щодо стану імплементації положень міжнародних антикорупційних конвенцій у законодавство України в аспекті кримінальної відповідальності за корупційні злочини / за ред. М.І. Хавронюка. К.: Центр політико-правових реформ. 2019. 27 с. URL: <https://pravo.org.ua/img/books/files/1571844081cplr.%20implementation%20of%20international%20conventions.pdf> (дата звернення 30.04.2020).

74. Конвенція Ради Європи про захист довкілля засобами кримінального законодавства (ETS N 172). Міжнародний документ від 04.11.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_560#top (дата звернення 30.04.2020).

75. Список підписань та ратифікацій Конвенції Ради Європи про захист довкілля засобами кримінального законодавства (ETS N 172). Міжнародний документ від 04.06.2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_782#Text (дата звернення 30.04.2020).

76. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20/ed20200428#top> (дата звернення 30.04.2020).

77. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 25.09.2019 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66949 (дата звернення 30.04.2020).

78. Орловська Н. А. Штраф щодо юридичних осіб: проблеми кримінально-правової регламентації. Новітні кримінально-правові дослідження. 2015: зб. наук. пр. / відп. ред. О. В. Козаченко. Миколаїв: Іліон. 2015. С. 26-29. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/4744> (дата звернення 27.03.2020).

79. Вирок Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 31 травня 2017 року у справі № 686/10280/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67709206> (дата звернення 28.03.2020).

80. Вирок Жовтневого районного суду міста Маріуполя Донецької області від 1 вересня 2016 року у справі № 263/9687/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/60185433> (дата звернення 28.03.2020).

81. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 27. Ст. 382.

82. Гришук В.К., Пасека О.Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: de lege ferenda. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2012. № 4. С. 274-291. URL: http://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsvy/04_2012/12gvkdlf.pdf (дата звернення 25.03.2020).

83. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 49. Ст. 2056.

84. Положення про Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, затверджене рішенням Національного агентства з питань запобігання корупції від 09.02.2018 р. № 166. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0345-18#top> (дата звернення 29.02.2020).

85. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VIII. Відомості Верховної Ради. 2016. № 9. ст. 89.

86. Гладун О. Система заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб: *De Lege Lata/Ferenda. Застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб*: матеріали міжнародного круглого столу (30 липня 2019 року). Київ: Національна академія прокуратури України. 2019. С. 34-37. URL: http://napu.com.ua/materialy/ZASTOSUVANNIA_ZAHODIV_kriminalna_pravovo_go.pdf (дата звернення 29.02.2020).

87. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. (Ю.В. Александров, В.І. Антипов, О.О. Дудоров та ін.). Вид. 4-те, переробл. та допов./ за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. К.: Атіка. 2008. 376 с.

88. Яценко А.М. Деякі міркування щодо форм реалізації кримінальної відповідальності та інших заходів кримінально-правового характеру. Вісник кримінологічної асоціації України. 2015. № 1(9). С. 212-223. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkauk_2015_1_19 (дата звернення 25.04.2020).

89. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження заходів кримінально-правового характеру стосовно юридичних осіб: Проект Закону від 17.01.2013 р. № 2032. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45483 (дата звернення 29.02.2020).

90. Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 29.05.2013 р. № 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011600-13#Text> (дата звернення 29.02.2020).

91. Питання Комісії з питань правової реформи: Указ Президента України від 07.08.2019 р. № 584/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/584/2019> (дата звернення 15.03.2020).

92. Стрельцов Є.Л. Злочин і покарання: зовсім не апологетичні роздуми. LexInform. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/zlochyn-i-pokarannya-zovsim-ne-apologetychni-rozdumy/> (дата звернення 15.03.2020).

93. Про затвердження Інструкції зі складання звітності про роботу слідчих: Наказ ГПУ, МВС, СБУ, МФУ, НАБУ від 24.10.2017 р. № 298/875/593/866/200-О. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1401-17#top> (дата звернення 02.05.2020).

94. Swedish Criminal Code (*brottsbalken*, SFS 1962:700). URL: <https://www.government.se/490f81/contentassets/7a2dcae0787e465e9a2431554b5eab03/the-swedish-criminal-code.pdf> (дата звернення 04.03.2020).

95. Bribery Act 2010. UK Public general acts. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/23/section/7> (дата звернення 07.03.2020).

96. Рішення Конституційного Суду України від 26.02.2019 р. № 1-р/2019 у справі № 1-135/2018(5846/17). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19#top> (дата звернення 25.04.2020).

97. A Resource Guide to the U.S. Foreign Corrupt Practices Act. By the Criminal Division of the U.S. Department of Justice and the Enforcement Division of the U.S. Securities and Exchange Commission. 2012. URL: <https://www.justice.gov/sites/default/files/criminal-fraud/legacy/2015/01/16/guide.pdf> (дата звернення 26.03.2020).

98. USA v. Alfred C. Toepfer International. Plea Agreement in Criminal Case No. 13-20062 dated December 23, 2013. URL: <https://www.justice.gov/sites/default/files/criminal-fraud/legacy/2014/01/03/acti-plea-agreement.pdf> (дата звернення 26.03.2020).

99. Corruption of Foreign Public Officials Act. S.C. 1998, c. 34. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/PDF/C-45.2.pdf> (дата звернення 26.03.2020).

100. Sapin II. Anti-Corruption Legislation. Business Anti-Corruption Portal. URL: <https://www.ganintegrity.com/portal/anti-corruption-legislation/sapin-ii-law/> (дата звернення 26.03.2020).

101. Гаврилішин А. П., Козирева В. П. Проблеми кримінальної відповідальності юридичних осіб: зарубіжний досвід. Юридичний вісник. 2018. № 2 (47). С. 160-165. URL: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/UV/article/view/12982/17893> (дата звернення 21.02.2020).

102. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

103. Никифоров А.С. Юридическое лицо как субъект преступления и уголовной ответственности. М.: АО «Центр ЮрИнфоР». 2002. 204 с.

104. Вереша Р.В. Поняття вини як елемент змісту кримінального права України. Вступне слово: доктор ю.н., професор М.І. Мельник.: Атіка. 2005. 224 с.

105. Джекебаєв У.С. Юридическое лицо как субъект преступления. Юрист. 2011. № 5. URL: <https://journal.zakon.kz/219542-juridicheskoe-lico-kak-subekt.html> (дата звернення 24.03.2020).